

Izvorni znanstveni članak
UDK 947.71 (497.13 Dalmacija) »... 1918«:929 Nardelli
Članak primljen 19. XII 1984.

Ivo Perić

Zavod za povijesne znanosti IC JAZU, Dubrovnik

DUBROVČANIN NIKO NARDELLI KAO AUSTRIJSKI NAMJESNIK U DALMACIJI

Druga austrijska uprava u Dalmaciji trajala je 105 godina. Za razliku od prve, 9-godišnje austrijske uprave u toj pokrajini (1797—1805), kad je ta pokrajina obuhvaćala samo bivše mletačke posjede od Raba do Neuma i od Sutorine do Budve, u vrijeme druge austrijske uprave (1814—1918) uključen je u sklop te pokrajine i teritorij bivše Dubrovačke Republike. Kao i ranije u doba mletačke i francuske uprave, tako je i u doba i prve i druge austrijske uprave glavni grad pokrajine Dalmacije bio Zadar. Najviši organ pokrajinske vlasti u Dalmaciji za druge austrijske uprave bila je do 1850. zemaljska vlada (Landesgubernium), a od 1850. Namjesništvo (Staathalterei, Luogotenenza). Dakako, i Namjesništvo je smatrano pokrajinskom vladom. Ta pokrajinska vlada nije birana od nekog narodnog predstavničkog tijela, već je imenovana administrativnim odlukama iz Beča.

Na čelu Namjesništva nalazio se namjesnik (Staathalter, Luogotenente), a njegovi pomoćnici bili su: namjesništveni potpredsjednik (obično u zvanju dvorskog savjetnika) i namjesništveni savjetnici. Ako je namjesnik bio dulje vremena odsutan, ili ako namjesničko mjesto nije bilo za duže vremena popunjeno, u tom je slučaju namjesništveni potpredsjednik mogao privremeno dobiti i zvanje: namjesništveni upravitelj. U namjesništvu predsjedijalu i u namjesništvenim odjelima: financijskom, tehničko-stručnom i općem radilo je nekoliko činovnika. Administrativno poslovanje Namjesništva obavljano je na njemačkom jeziku — u komuniciranju s organima središnje vlasti u Beču, i na talijanskom — u komuniciranju s raznim nadležstvima i ustanovama u pokrajini (dok je talijanski bio službeni jezik). U tom tuđinskom organu vlasti upošljavani su, kao činovnici, uglavnom tuđinci, i to ne samo zbog njemačkog jezika koji se u Dalmaciji manje i nerado učio, već i zbog većeg političkog povjerenja koje je austrijski režim imao u te ljude, dovedene iz drugih pokrajina.

Dalmacija je, sa stajališta vladajućih vrhova u Beču, imala za Habsburšku monarhiju, zbog dugih i stalno prisutnih težnji te Monarhije da sudjeluje u rješavanju istočnog pitanja, ponajprije strateško značenje. Naime, granično kopneno zaleđe Dalmacije bile su Bosna i Hercegovina (pod turskom vlašću), kao, dijelom, i Crna Gora. Najveći garnizoni austrijske kopnene vojske u Dalmaciji nalazili su se u Kninu, Sinju i Dubrovniku, a najveća koncentracija austrijske ratne mornarice bila je u Boki kotorskoj. Strateško značenje Dalmacije navelo je vladajuće čimbenike u Beču na stav: da na čelu Namjesništva u toj pokrajini bude pokrajinski komandant vojnih snaga — general. Prema tom stavu, Namjesništvo u Zadru bilo je najviši izvršni organ i civilne

i vojne uprave u Dalmaciji. Tako su dužnosti dalmatinskog namjesnika obavljali generali: F. Tomašić (1814—1831), V. Lilienberg (1831—1840), I. A. Turszky (1840—1848), L. Mamula (1850—1865), F. Filipović (1865—1867), I. Wagner (1868—1869), G. Rodić (1870—1881), S. Jovanović (1881—1885), L. Cornaro (1866), D. Blažeković (1886—1890) i E. David (1890—1902). Za svoj rad namjesnik je bio odgovoran središnjoj vladi, generalštabu i carskom dvoru, koji su ga, dogovorno, imenovali na tu dužnost i razrješavali od te dužnosti. On je bio njihovo oko i uho i njihov glas u ovoj pokrajini. Govoreći o svojoj podređenosti, a time i o sputanoj samostalnosti u svom namjesničkom poslu, general F. Filipović je objašnjavao da u njemu, kao namjesniku, treba vidjeti jedino »prvog činovnika pokrajine«¹.

Od 1861, kad je uspostavljen i započeo djelovati Dalmatinski sabor, najviši predstavnički organ ograničene pokrajinske autonomije, namjesnik je obično prisustvovao njegovoj prvoj, svečanoj sjednici. Ostalim, radnim saborskim sjednicama prisustvovalo je »vladino povjerenstvo« (predstavništvo Namjesništva) od 1 do 3 člana. Boreći se, pored ostalog, i za razne ekonomske interese pokrajine, saborski su zastupnici smatrali da bi se tim interesima trebao više baviti i namjesnik. A da bi se on mogao više baviti potrebama dalmatinskog stanovništva, nužno je — isticali su — da bude civil, a ne vojnik, jer da mu vojnički poslovi oduzimaju mnogo i snage i vremena. Stoga su i prigodom osnutka Liberalnog saveza u Dalmaciji, 7. IV. 1864, pripadnici tog međustranačkog saveza (narodnjaci i liberalni autonomaši) istakli zahtjev da se u Namjesništvu »vojnička vlast odieli od gradjanske«². Zahtjevi u tom smislu postajali su sve uporniji nakon austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine. Za podnosioc tih zahtjeva granica između Dalmacije i Bosne i Hercegovine od 1878. nije više bila granica između dvije države. Narodnjački saborski zastupnici, želeći da Dalmacija ne bude i nadalje »zemlja iznimaka«, tražili su od središnje vlade, 10. VII. 1883. da u Dalmaciji, kao i u ostalim pokrajinama Cislajtanije namjesnik bude građanska osoba³. Kako se taj zahtjev nije ostvarivao, njega su, u posljednjem deceniju 19. stoljeća, energičnije isticali u Dalmatinskom saboru i u Carevinskom vijeću i saborski zastupnici iz pravaških redova. Napokon, kad su u Dalmaciji, zbog sveopće nepovoljne austrijske politike (u sklopu koje je »vinska klauzula« u trgovinskom ugovoru s Italijom imala najteže posljedice), uzavrela antiaustrijska raspoloženja, u Beču su odlučili da primire dalmatinske nezadovoljnike, i to udovoljenjem njihovu traženju: da i dalmatinski namjesnik bude civilna osoba.

Prvi civilni namjesnik u Dalmaciji bio je Erazmo Handel (1902—1905). Predstavivši se saborskim zastupnicima kao »informativni i eksekutivni organ vlade«, bez svog »političkog programa«, jer samo vlada — kako je kazao — može odrediti »politički smjer«⁴, izazvao je nezadovoljstvo ne samo među zastupnicima već i među stanovništvom širom Dalmacije. Otpori njegovim »jezičnim punkcijama«, kojima je htio da Dalmatinski sabor ozakoni uredovanje i njemačkim jezikom u Dalmaciji (1903), bili su istodobno otpori i režimu, koji je predstavljao. Uzevši za povod jednu njegovu izjavu, kojom je

¹ Mirko Valentić, Dvije predstave generala Franje Filipovića o prilikama u Dalmaciji (1866), *Casopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb 1976, 95.

² Vinko Kisić, *Listajući stare godišnjake...*, Jubilarni broj Narodnog lista (Il Nazionale) 1862—1912, Zadar 1912, 99.

³ Brzopisna izvješća XIX zasjedanja zemaljskog sabora dalmatinskog od dneva 25. lipnja do 21. srpnja 1883 (dalje: BIDS = Brz. iz. Dalm. sabora), Zadar 1884, 141.

⁴ BIDS, XXXVII (1902), 267.

uvrijedio stanovnike Dalmacije, saborski su mu zastupnici, bez obzira na međusobne stranačke suprotnosti, koje su ih dijelile, jedinstveno izrazili svoje nepovjerenje (1904)⁵. Politika novog kursa, za koju su se zalagali dalmatinski pravaši i narodnjaci, pozivala je na zbližavanje, suradnju i otpor svih naroda koje ugrožavaju hegemonija austrijskih Nijemaca i njemački imperijalizam uopće. U Beču je postalo jasno da će eliminiranje međustranačkih sukoba u Dalmaciji, koji su dotad trošili snage suprotstavljenih stranačkih aktivista, ojačati opozicijska raspoloženja i akcije s tog prostora. Zato su bečki upravljači bili spremni na novo taktičko popuštanje: povukli su omraženog E. Handela s položaja namjesnika u Dalmaciji, postavivši ga 21. siječnja 1905. za namjesnika Gornje Austrije, sa sjedištem u Linzu, i istodobno imenovavši Nika Nardellija, pravog dvorskog savjetnika u dalmatinskom Namjesništvu, za upravitelja Namjesništva u Zadru s rangom namjesništvenog potpredsjednika.

Niko Nardelli rođen je 25. lipnja 1857. u Dubrovniku. Otac mu Antun i majka Luce rođ. Klečak imali su svoju kuću u dubrovačkom predgrađu Pile. U toj je kući Niko rođen i tu je živio s roditeljima do svoje 17. godine. U doba njegova djetinjstva i rane mladosti zbivali su se u Dubrovniku važni događaji. Dok je pohađao osnovnu školu, a počeo ju je pohađati u petoj godini života (1861/62) vođene su u gradu žestoke političke borbe između autonomaša i narodnjaka. Te borbe odvijale su se nesmanjenom žestinom i u vrijeme kad je Nardelli pohađao gimnaziju. Kad je bio u IV. razredu gimnazije (1867/68) vođena je uporna borba i za sekularizaciju te gimnazije. Već iduće školske godine (1868/69) nastavu su iz ruku profesora jezuita preuzeli profesori svjetovnjaci. Od početka školske 1869/70. godine započeo je i proces pohrvaćivanja gimnazije u Dubrovniku. Kako je uvođenje hrvatskog umjesto talijanskog jezika — kao nastavnog jezika u toj gimnaziji — vršeno postupno, počevši s I. i II. razredom, Nardelli, koji se tada nalazio u V. razredu, imao je nastavu sve do završnog, VIII. razreda na talijanskom jeziku. Maturu je položio 1873. godine. Potom je u Grazu (1873—1877) studirao i završio pravo.

Za razliku od pojedinih svojih sugrađana, svršenih pravnik, koji su se pretežno posvećivali odvjetništvu (između ostalog i zato da budu što manje ovisni o volji režima), Nardelli je odlučio ući u državnu službu. Ispčetka je želio postati sudac, pa je 1881, nakon sudskog pripravništva, položio sudački ispit. Kako potom nije mogao dobiti odgovarajuće radno mjesto, prešao je u upravu, i to u Zadar, gdje je u Namjesništvu potkraj 1881. započeo službu kao konceptni vježbenik i 1882. nastavio kao konceptist. Njegovo napredovanje u službi bilo je veoma uspješno, što pokazuju ovi podaci: u 1883. postao je kotarski povjerenik u Zadru, u 1886. namjesništveni tajnik, u 1888. kotarski poglavar, u 1894. namjesništveni savjetnik, u 1898. dvorski savjetnik, u 1899. pravi dvorski savjetnik i 1905. namjesništveni potpredsjednik s nadležnostima upravitelja Namjesništva⁶.

Očito, Nardelli je bio službenik koji se sav posvetio zadacima svoje službe, i koji je, kroz tu predanost poslu, a uz to sposoban i taktičan, sticao i povjerenje pretpostavljenih organa. Spadao je u ljude, koji se, da ne naškode svojoj službeničkoj sigurnosti i svom službeničkom napredovanju, nisu bavili stranačkom politikom. Takvi ljudi u onom vremenu, kad je na njihovu domovinskom tlu vladao tuđinski režim, služeći vjerno tom režimu, potpomagali su

⁵ Ivo Perić, Slom namjesnika Handela u svjetlu politike novoga kursa, Gođišnjak Društva historičara BiH, XVII, Sarajevo 1966—67, 390.

⁶ Smotra dalmatinska (dalje: SD) br. 7, Zadar 1905, 2.

politiku tog režima i, prema tome, koliko su god oni za sebe isticali da se ne bave politikom, nisu ipak bili apolitični. Ukratko, Nardelli je, kao režimski čovjek, zastupao politiku austrijskog režima u Dalmaciji. Pri tome, budući da je bio blage ćudi, umjeren, kulturni i ususretljiv, ostavljao je na ljude koji su mu se obraćali više prijatan nego neprijatan utisak. Ako neko dobro nije mogao učiniti, ljudi su smatrali da za to nije manjkala njegovu dobra volja, već da mu to nisu dopuštali postojeći propisi, stav njegovih pretpostavljenih ili kakve druge objektivne zapreke.

Koliko je namjesnik David uvažavao Nardellija, podupirao mu ugled i omogućivao njegov uspon u službi vidi se i po tome što ga je, nakon imenovanja za zadarskog kotarskog poglavara (u prosincu 1888), uključio i u sastav vladina povjereništva pri zasjedanju Dalmatinskog sabora. Na saborskom zasjedanju, održanom od 24. VII. do 10. VIII. 1889, vladini povjerenici bili su: namjesništveni potpredsjednik Alfons Pavić, namjesništveni savjetnik Karl Maria Truxa i kotarski poglavar Niko Nardelli⁷. U tom povjereništvu on nije bio samo treći član, već, valjda zbog toga što se bolje izražavao hrvatskim jezikom od Pavića i Truxe, najaktivniji član, koji, u ime pokrajinske vlade (Namjesništva), daje razna objašnjenja zastupnicima. Tako npr. kad je zastupnik Biankini kritizirao austrijsku politiku prema Dalmaciji, uslijed koje Dalmacija ne napreduje, te ukazao na iscjedujuće poreze i okrutno ponašanje poreznika, na prevelik broj žandara (od kojih se traži da ureduju i njemačkim jezikom), te uopće na germanizatorske tendencije, očitovane i kroz djelovanje njemačke osnovne škole u Zadru, Nardelli je pokušao osporiti opravdanost Biankinijeve kritike. Kazao je da se Dalmacija pod austrijskom vlašću »nalazi samo nekoliko desetaka godina, a da desetine godina u povijesti razvitka naroda nijesu ništa«, te da je ona, pod tom vlašću »mnogo i više nego ikada napredovala«. Za poreznike je rekao da im se nema što prigovoriti, jer da oni »pobiru samo one namete, koji su ustavno ustanovljeni«. Što se tiče žandarâ, tvrdio je da ih nema previše i da se oni, u dopisivanju s Namjesništvom, mogu služiti i hrvatskim jezikom. Naveo je da u Dalmaciji ima 105 postaja sa 631 žandarom, što da odgovara odnosu: 1 žandar na 764 stanovnika. O germaniziranju Dalmacije, istakao je, da se ne može govoriti, jer da je to »nesmisao«. A o poslovanju njemačkim jezikom u nekim uredima izjavio je: »Mora se od činovnika zahtijevati poznavanje njemačkog jezika, jer je isti potrebit za dopisivanje s centralnim vlastima«. U odnosu na osnovnu školu s njemačkim nastavnim jezikom u Zadru podsjetio je da je ta škola osnovana za djecu vojnih osoba, nastanjenih u tom gradu, i nadodao: »Ako ostali građani žele svoju djecu slati, to im nitko ne može zapriječiti«, jer da, u istom gradu, postoji i talijanska i hrvatska osnovna škola, te da je, u odnosu i na te škole »svakome prosto svoju djecu slati u onu učionu, koja mu se sviđa«⁸. To i takva objašnjenja nisu u potpunosti bila uvjerljiva. Biankinijevi kritički navodi nisu osporeni. Nardelli je nastojao da formom objektivizira svoje izlaganje, ali u tome nije uspio, jer se politika austrijskog režima u Dalmaciji nije mogla uspješno braniti. Činjenice su govorile drukčije i one su pretežno bile na strani kritičarâ vladine politike.

Nardelli je i dalje, kao kotarski poglavar, sudjelovao u radu vladina povjereništva pri zasjedanju Dalmatinskog sabora: i 1890⁹, i kasnije, a od 1894,

⁷ BIDS, XXV (1889), 251.

⁸ Isto, 494.

⁹ BIDS, XXVI (1890), 305.

kad je postao namjesništveni savjetnik, sudjelovanje u tom povjereništvu bila mu je uredovna dužnost. Za saborskih izbora 1895. Namjesništvo je nastojalo da što manje kandidata opozicijske Stranke prava bude izabrano. Pravaši su u tim izborima imali protiv sebe ne samo sve postojeće stranke, već, dakle, i pokrajinsku vladu. Naročito su teške izborne borbe bile između narodnjaka, koje je podupirala pokrajinska vlada, i pravaša. Ozlojeđen prema narodnjacima, Supilo im je tada ironično predbacivao da su, kao svoje kandidate, mogli istaći u većim dalmatinskim gradovima i vladine ljude: u Dubrovniku — N. Nardellia, u Splitu — A. Pavića, u Šibeniku — E. Davida, i u Zadru — K. M. Truxu¹⁰.

Kao Dubrovčanin, Nardelli je volio svoj rodni grad i, ako mu je to bilo moguće, rado je podupirao njegove interese. Kad je Vinko Milić, zastupnik dubrovačkih veleposrednika u Dalmatinskom saboru (inače predsjednik Dubrovačkog okružnog suda), na saborskoj sjednici 25. I. 1898, zatražio ostvarenje prijedloga Konstantina Jirečeka, upućenog Centralnoj komisiji za uzdržavanje spomenika u Beču, da se sjedini postojeća arhivska građa u Dubrovniku i smjesti u dubrovačkom Kneževu dvoru, Nardelli je uzeo riječ i o tome поблиže informirao zastupnike. Kazao je da je K. Jireček, kao član Vijeća za arhive u Beču, predložio 1896. da »svi arhivi«, rastrkani po raznim uredima u Dubrovniku, »budu koncentrirani«, te da se za rad u tako sjedinjenom arhivu postavi arhivar, »koji bi morao osim poznavanja paleografije biti vješt latinskom, talijanskom i srpsko-hrvatskom jeziku«; da se Ministarstvo unutrašnjih poslova, kojem »pripada vrhovni nadzor«, uvažavajući Jirečekovu inicijativu, slaže da se arhivska građa koncentrira i smjesti u prizemlju Kneževa dvora, gdje je i bila do 1820, nakon čega je porazmještena »po raznim državnim uredima«; da se u tom dijelu Kneževa dvora nalazi registratura kotarskog poglavarstva, da je Namjesništvo izdalo nalog »da se ta registratura podvrgne škartiranju«, da će se potom tu »stari arhiv republike moći smjestiti« i da će se arhivar postaviti čim se arhiv ujedini¹¹. Dolazio je Nardelli u Dubrovnik ne samo privatno već i službeno. Tako npr. u lipnju 1900. bio je u službenom pregledu dubrovačkoga kotarskog poglavarstva¹².

Napominjemo da se Nardelli rado družio s Dubrovčanima, i to onima koji su bili nastanjeni u Zadru i onima koji su povremeno dolazili u Zadar (kao saborski zastupnici, odvjetnici i dr.). Među dubrovačkim saborskim zastupnicima naročito je cijenio Pera Čingriju i nalazio se u povremenoj prepisci s njim. Nije to bila prepiska između jednog namjesništvenog višeg činovnika i jednog narodnog zastupnika, odnosno jednog općinskog načelnika, već je to, po svom duhu, bila prepiska između dvojice sugrađana, vezanih ljubavlju prema rodnom gradu, koji se međusobno dobro poznaju, razumiju i poštuju.

Iz Nardellijevih pisama, upućenih Čingriji, više se sagledava on kao građanin, domaći čovjek, a manje ili nimalo kao pripadnik tuđinske pokrajinske vlade. Ta njegova pisma, uza sav oprez kojim su pisana, prožeta su mislima i osjećajima domaćeg čovjeka, koji misli i osjeća prvenstveno sa stajališta interesa svojega domovinskog tla. Prisustvujući sjednicama Dalmatinskog sabora i čitajući stranačku štampu, spoznao je sav besmisao i svu štetnost

¹⁰ Frano Supilo — Anti Trumbiću, Dubrovnik, 31. VIII. 1895, Arhivski vjesnik VI/1963, 62.

¹¹ BIDS, XXX (1898), 335.

¹² Crvena Hrvatska (dalje: CH) br. 26, Dubrovnik 1900, 3.

razmirica i političke nesloge između Hrvata i Srba. Te razmirice i nesloga koristile su samo austrijskom režimu. A on, iako u službi tog režima, intimno je priželjkivao hrvatsko-srpsku slogu. Kad su se pojavili znaci te sloge u vrijeme narodnog pokreta u banskoj Hrvatskoj 1903, on se pitao: jesu li ti znaci »samo časoviti izljev čuvstava pod uplivom događaja«, i izražavao svoju bojazan »da će razdor i nadalje trajati«¹³. Kad je smrću Kosta Vojnovića ostalo ispražnjeno mjesto jednog saborskog zastupnika u izborništvu dubrovačkih veleposrednika, Nardelli je, podržavajući mišljenje zadarskih narodnjaka i pravaša, smatrao da bi bilo najbolje da se u tom izborništvu kandidira i izabere Melko Čingrija, sin Pera Čingrije. Pripomenuo je pritom i eventualno moguće upletanje režimskih organa da ometu taj izbor ako bi takvo upletanje zahtijevali »viši politički obziri«¹⁴. Melko Čingrija, kandidat Narodne hrvatske stranke, bio je tada izabran u tom izborništvu, a za njega su glasovali i hrvatski i srpski birači, što je bio dalji pokazatelj težnje i potrebe da se uspostavi hrvatsko-srpska sloga.

Čestitajući Melku Čingriji na izboru za saborskog zastupnika, Nardelli je naglasio da ne zna da li mu je i trebao čestitati na tome, jer da u prilikama, kakve su, ulazak u Dalmatinski sabor »donosi mnogo više ogorčenja, nego naslada«¹⁵. Informirajući Pera Čingriju o svom nastojanju da se dubrovački Knežev dvor ustupi dubrovačkoj općini (za arhiv i dr. općinske potrebe), naglasio je: »Ja dakako nastojim da nategnem što je moguće u interesu Dubrovnik«¹⁶. Osvjedočen da se mnoga nastojanja, koja su smjerala na unapređivanje ekonomskog života u Dalmaciji dobivanjem potpora iz Beča, uzaludna, Nardelli je isticao da mu je ta »Sisifonova radnja više dosmrgjela«, kao što je bio uvjeren da je i Peru Čingriji, saborskom zastupniku, besplodno djelovanje u Saboru više »dodijalo«¹⁷. Kriza dualizma, stvorena zahtjevima Kosuthove Stranke nezavisnosti i s njom udruženih ostalih opozicijskih snaga u Mađarskoj, skretala je na sebe pozornost javnosti i uznemiravala vladajuće vrhove u Beču. Razmišljajući o tome, Nardelli je početkom jeseni 1903. pisao Peru Čingriji: »Što Vam se čini kako stvari idu u Magjarskoj? Ja se sve čudim oklen je u Beču toliki koradaj proti njima!«¹⁸

Što su mislili narodnjački i pravaški zastupnici u Dalmatinskom saboru o tadašnjim zbivanjima u Mađarskoj i u vezi s tim mogao je Nardelli čuti prateći saborsko zasjedanje od 19. X. do 12. XI. 1903. Ante Trumbić je tada, osvrćući se na krizu dualizma, upozoravao da »Mađari sami ruše trošnu i nevaljalu zgradu«, a što je Biankini dobacio: »Pravo čine! Samo da su pravedni s drugima!«¹⁹. Na izjavu Vinka Milića: »Klima se dualizam ... Zato na vrijeme moramo promisliti na koju ćemo se stranu odlučiti«, Trumbić je reagirao: »Na nijednu! U svojoj kući svoji gospodari!«²⁰. Biankini je, u svom govoru, upućivao poruku namjesniku, kao predstavniku vladajućih čimbenika iz Beča, da »bistro i čisto kaže na hladnom Dunavu da je već i u Dalmaciji proigrao

¹³ Niko Nardelli — Peru Čingriji, Zadar 15. VI. 1903, Ivo Perić, Nardellijeva pisma Peru Čingriji, Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku 13—14/1976, 172.

¹⁴ Isti — istome, Zadar 23. VII. 1903; I. Perić, n. d. (13), 174.

¹⁵ Isti — istome, Zadar 15. IX 1903; I. Perić, n. d. (13), 174.

¹⁶ Isto, 174.

¹⁷ V. bilj. 14, isto, 174.

¹⁸ Niko Nardelli — Peru Čingriji, Zadar 25. IX 1903; I. Perić, n. d. (13), 175.

¹⁹ BIDS, XXXVIII (1903), 655 i 656.

²⁰ Isto, 672.

svoju ulogu mandarinski sustav vladanja« i da su svi Dalmatinci »složni bez razlike političkih stranaka«²¹. Pero Čingrija je, ukazujući na opravdanost nezadovoljstva i neophodnost iznalaženja novih rješenja, konstatirao »da je sve trulo u habsburškoj monarhiji«²². Za tog saborskog zasjedanja, kroz otvorenu razmjenu misli i pogleda pravaških i narodnjačkih zastupnika, udareni su temelji hrvatske politike novoga kursa, koja je zagovarala potrebu zblizavanja južnoslavenskih naroda a naročito Hrvata i Srba, kao i potrebu političke suradnje s Mađarima. U toku i tog saborskog zasjedanja, kao vladin povjerenik, Nardelli je više puta uzimao riječ, odgovarajući na pitanja, na koja su zastupnici očekivali odgovor ili se našao potaknutim da reagira na neke tvrdnje pojedinih zastupnika. Na zastupničke kritike, upućene i pokrajinskoj i središnjoj vladi zbog nepristupanja izgradnji željezničkog spoja Dalmacije sa ostalim zemljama Monarhije, on je reagirao slijedećim obrazloženjem: »Ako se do cilja nije moglo, to ne zavisi od vlade zadarske, ni od vlade bečke, nego (...) od drugih faktora, to zavisi od okolnosti da bi ta sveza uslijed našeg geografskog položaja morala proći kroz teritorij druge polovice monarhije. Poznato je da druga polovica monarhije tu željezničku svezu ne smatra u svom interesu, a da bečkoj vladi ne stoje na raspolaganju nikakva sredstva, kojim bi se mogla prisiliti druga polovica monarhije«. Na tvrdnje »da je Austrija odbila Crnu Goru iz svoje trgovačke sfere«, odgovorio je da to nije točno i naveo da se »Crna Gora gledala emancipirati od trgovačke sfere austrijske«, a to da je »učinila jer se htjela približiti Italiji«. Opravdavajući središnju i pokrajinsku vladu pred prigovorom da one u Dalmaciji tjeraju politiku *divide et impera*, kazao je: »da vlade ne stvaraju stranke«, već da stranke »stvaraju ljudske strasti«²³. Ta pretežno nepotpuna Nardellijeva objašnjenja nisu ni taj put mogla zadovoljiti saborske zastupnike. A on je, govoreći tako, govorio kako je i koliko mogao. Sigurno je da mu nije bilo ni malo lako, a ponajmanje ugodno da pred zastupnicima, kao vladin povjerenik, opravdava ili prešućuje vladinu nebrigu ili vladine poteze koji su izazivali nepovoljne odjeke.

Kad je Nardelli, u siječnju 1905, imenovan za upravitelja dalmatinskog Namjesništva s rangom namjesništvenog podpredsjednika, Pero Čingrija mu je čestitao. Zahvaljujući na toj čestitci, Nardelli mu je odgovorio: »Vi potpuno pogađate moju misao. I ja držim da će mi biti više za čestitati kad se oslobodim con onore ovoga tereta, koga ja nijesam tražio, a da Vam pravo rečem, kome se do zadnjeg časa ja nijesam ništa nadao. Premda vrlo uvažavam povjerenje od ozgô i simpatije iskazane mi od pokrajine, zabrinut sam kako ću ja svemu tomu znat ili moć odgovoriti. Ja držim — *inter nos* — da je ovo sve un ripiego momentano za izbavit se iz škripca. Ne prema mi ništa, jer sam bez ambicija, te ću biti najzadovoljniji kad uzmognem opet postati skroman ali slobodan dubrovački čives«²⁴.

Potrebno je ovdje usput podsjetiti da N. Nardelli, postavši upravitelj Namjesništva, nije bio prvi Dubrovčanin, koji je obavljao tu dužnost. Prije njega, više od pola stoljeća ranije, na toj istoj dužnosti nalazio se dubrovački plemić Vlaho Ghetaldi. Kao »*amministratore presidenziale*«, Ghetaldi je djelovao u Zadru između kraja namjesnikovanja Ivana Augusta Turszskog (1849)

²¹ Isto, 591.

²² Isto, 727—728.

²³ Isto, 677—679.

²⁴ Niko Nardelli — Peru Čingriji, Zadar 30. I 1905; I. Perić, n. d. (13), 175.

i početka namjesnikovanja Lazara Mamule (1852)²⁵. Različita su to bila vremena: sredina 19. i početak 20. stoljeća, ali poticaji za imenovanje domaćeg čovjeka na tu visoku upravnu dužnost u pokrajini bili su taktičke prirode. Imenovanjem Ghetaldija na tu dužnost htjelo se prvenstveno ugoditi nezadovoljnom i antiaustrijski raspoloženom dubrovačkom plemstvu, koje je svoje nemirenje s političkom stvarnošću politički iskazivalo osobito za četrdesetosmaških previranja, kad se priključilo slobodoljubivom pokretu, jače ispoljenom u Dubrovniku nego igdje drugdje u Dalmaciji, obuzetom, između ostalog, i težnjom da se Dalmacija sjedini sa banskom Hrvatskom. Imenovanjem Nardellija na tu dužnost htjelo se ugoditi stanovništvu cijele pokrajine, nezadovoljnom ekonomskim i drugim problemima, izloženom neobziru državne politike (uz ostalo osobito ispoljenom prethodnim štetnim trgovinskim ugovorom između Austro-Ugarske i Italije, koji je trajao 12 godina), uznemirenom ponašanjem namjesnika Handela i pretežno opoziciono usmjerenom.

Dužnost namjesništvenog upravitelja Nardelli je preuzeo 25. siječnja 1905. Tim je povodom »Crvena Hrvatska« pisala da je ta Nardellijeva dužnost privremena i naglašavala: »Koliko će trajati sadašnji provizorij, ne zna se... Neki hoće, da će isti g. Nardelli biti imenovan i namjesnikom, a neki ipak tvrde da će novi namjesnik biti opet vojnik, jer da tako vladar hoće«²⁶. Početkom veljače 1905. bio je Nardelli u audijenciji kod cara u Beču. Za tadašnjeg njegova boravka u Beču posjetili su ga dalmatinski zastupnici u Carevinskom vijeću. Tom pažnjom zastupnikâ bio je »veoma obradovan« i obećao im je »da će uvijek služiti interesima zemlje«²⁷.

Nakon povratka iz Beča Nardelli je informirao Pera Čingriju da se u Beču bavio i jednim problemom, koji se tiče Dubrovnika. Dubrovački dominikanci, koji su, od 1891. u sporazumu s carskim dvorom, brinuli o otoku Lokrumu, rađe na tome da se oslobode te brige. Njihov prior, videći nezainteresiranost dvora za vođenje dalje brige o uzdržavanju Lokruma, razgovarao je s nekim biskupima u banskoj Hrvatskoj o mogućnosti da se na Lokrumu ustroji »sanatorij za stare popove«, a isto tako razgovarao je i s predstavnicima društva »Weifes Kreuz« u Beču o mogućnosti da to društvo osnuje na Lokrumu oporavište »za bolesne oficire«. Prema Nardellijevu mišljenju »ne bi bilo lijepo da Lokrum svrši kao ošpedo za stare popove ili sičijane oficire cijele Monarhije«. On je u Beču pokušao zainteresirati za preuzimanje Lokruma neke od nadvojvodâ, ali nije uspio, »jer im je daleko« i jer ih je, kako izgleda, »strah od one legende da Lokrum donosi pegulu«²⁸. Smatrao je da bi u toj situaciji bilo najbolje da dubrovačka općina preuzme brigu o Lokrumu, pa ako momentano i »neće od njega ništa učiniti, samo da ne upane u vrazije ruke«. Ako bi pri tome on što mogao pomoći dubrovačkoj općini kao upravitelj Namjesništva, poručivao je: »evo me«²⁹. Brigu o Lokrumu nije preuzela dubrovačka općina, jer je nedugo potom to pitanje riješeno tako što je Lokrum prešao u ruke princepese Elizabete Windischgretz, kćerke pokojnog prijestolonasljednika Rudolfa, koji je u svoje vrijeme bio i vlasnik toga otoka.

²⁵ Vjekoslav Maštrović, *Zadarska oznanjenja iz 18, 19. i početka 20. stoljeća (Jadertina croatica)*, Zagreb 1979, 242—262.

²⁶ CH br. 5/1905, 2.

²⁷ SD br. 12/1905, 2.

²⁸ Poblize o toj legendi u članku Vlaha Poljanića: *Legenda o Lokrumu*, *Liječnički vjesnik*, br. 7, Zagreb 1936, 2—4.

²⁹ Niko Nardelli — *Peru Čingriji*, Zadar 21. II. 1905; I. Perić, n. d. (13), 176.

Politički odnosi u to vrijeme među dubrovačkim Hrvatima bili su veoma napeti. Tu napetost stvarali su pojedini svećenici na čelu s kanonikom Jozom Crnicom, koji je bio povezan s bečkom kamarilom, kao i s generalom Marijanom Varešaninom, glavnim vojnim zapovjednikom u Dalmaciji. Kao nosioci klerikalizma, stavljajući se u službu režima, ti su svećenici ustali protiv politike »novog kursa«. Najprije su se okomili na »Crvenu Hrvatsku« — tada list dubrovačkih pristaša Narodne hrvatske stranke, koji je zagovarao tu politiku. Zahtijevali su pismeno od Pera Čingrije, predsjednika te stranke, da »Crvena Hrvatska« ne donosi članke u kojima se nepovoljno govori o crkvi i svećenicima. On im, dakako, kao zagovaratelj slobodne misli i riječi, nije mogao udovoljiti i oni su, budući da su imali tri četvrtine suvlasničkih dionica u Dubrovačkoj hrvatskoj tiskari, koja je tiskala »Crvenu Hrvatsku«, odlučili da ta tiskara dalje ne tiska taj list. Ti dubrovački protivnici novog kursa počeli su 19. ožujka 1905. izdavati svoj list, kojem su, suprotstavljajući se »Crvenoj Hrvatskoj«, dali ime »Prava Crvena Hrvatska«³⁰. Prateći sve to što se zbiva u Dubrovniku, Niko Nardelli je pisao Čingriji: »Odavno se je i od amo vigjelo da se tamo nešto kuha, te da će doći do preloma. Ne bi samo htio da primjer dubrovački bude imati posljedica u cijeloj pokrajini što bi mnogo štete moglo donijeti. Kako da nam nije više dosta stranaka i strančica i programa političkih za pokrivati političku golotinju i osobne strasti. S druge strane popovi i fratri su u nekijem kotarima vrlo jaki! Možda će se stvar još izgaditi, jer zaista i sa njihova gledišta držim da je organizacija jedne klerikalne stranke u Dalmaciji posve suvišna. Ne znam kako misli tamošnji biskup«³¹.

Odstranjena iz popovske Dubrovačke hrvatske tiskare, »Crvena Hrvatska« se od svog dvobroja 9—10/1905. tiska u Srpskoj dubrovačkoj štampariji A. Pasarića. Njeno tiskanje u toj tiskari bilo je privremeno — dok se ne ustanovi nova tiskara u Dubrovniku za koju je Ivo de Guilli prikupljao suvlasničke financijske udjele. Pero Čingrija je molio Nardellija da podupre molbu za osnivanje te tiskare. Nardelli mu je javljao da dobivanje dozvole za osnutak tiskare neće ići bez teškoća, jer »štamparije spadaju među one ovrhe, na koje vlada osobito pazi«. Teško će biti dokazati — upozoravao je on — »lokalnu potrebu« triju tiskara »u malom Dubrovniku«. Nastojat će udovoljiti toj molbi, iako bi »lakše mogao dati koncesiju za fabriku od dinamite nego za štampariju«³². Kasnije je Nardelli preko Čingrije davao i upute de Guilliju što sve i kako treba dokumentirati da bi dobio odobrenje za osnutak željene tiskare. Napokon ta je tiskara početkom 1906, nakon dobivene dozvole, ustanovljena i kao poslovna tvrtka zvala se: Štamparija de Guilli i dr.

U Zadru se Nardelli najradije susretao sa Vickom Ivčevićem, jednim od prvaka Narodne hrvatske stranke, zastupnikom u Dalmatinskom saboru i u Carevinskom vijeću. Među saborskom većinom, koju su sačinjavali zastupnici Narodne hrvatske stranke, Ivčević je bio najpovjerljiviji u očima bečkih vladajućih vrhova, pa je stoga i razumljivo zbog čega ga je car, poslije smrti G. F. Bulata, imenovao predsjednikom Dalmatinskog sabora.

Nardelli je uglavnom pravodobno znao što se zbiva u stranačko-političkom životu u Dalmaciji. Ta saznanja stjecao je na osnovi informacija iz nekoliko

³⁰ Ivo Perić, Dubrovačka periodika 1848—1918, Dubrovnik 1980, 21—22.

³¹ Niko Nardelli — Peru Čingriji, Zadar 27. III. 1905; I. Perić, n. d. (13), 178.

³² Isto, 178—179.

izvora: čitajući štampu, primajući izvještaje kotarskih poglavara, te iz razgovora sa sebi privrženijim stranačkim aktivistima, među kojima je Ivčević bio jedan od najistaknutijih.

Uoči zajedničkog sastanka klubova Stranke prava i Narodne hrvatske stranke u Splitu, na kojem je trebala biti provedena fuzija tih klubova (i tih stranaka u zajedničku stranku pod nazivom: Hrvatska stranka), Nardelli je imao pred sobom nacrt programa te nove Hrvatske stranke i nije mogao preći preko nekih formulacija u njemu. Bojao se da mu pretpostavljeni u Beču ne zamjere zašto nije intervenirao svojim utjecajem, i on je reagirao. Najviše mu je smetalo to što u 1. članu programa, u kojem se isticalo da će Hrvatska stranka nastojati da se hrvatske zemlje, »na temelju narodnoga i državnoga prava«, ujedine, nije kazano da će se te zemlje ujediniti u okviru Habsburške monarhije, te je smatrao da bi taj okvir, obavezno, trebalo navesti. Svoj stav nametnuo je preko Vicka Ivčevića i ovaj se za taj stav, pri konačnom utvrđivanju i izglasavanju programa, 27. IV. 1905, uporno zauzimao. Tako je voljom Nardellija i zalaganjem Ivčevića nadopunjen 1. član programa Hrvatske stranke, ali ne baš doslovno kako su oni htjeli. Usvojeno je da se u toj nadopuni kaže »da će se Hrvatska stranka boriti za ujedinenje hrvatskih zemalja ustavnim sredstvima«³³. Nardelli je, vjerojatno, i takvom formulacijom bio zadovoljan, jer je svojim pretpostavljenima u Beču mogao dokazati da je poduzeo i učinio što je mogao. Pristajući na tu dopunu u najvažnijoj i zato najosjetljivijoj točki programa fuzioniranih stranaka, zastupnici tih stranaka, i oni najradikalniji, bili su uvjereni da je bolje donekle i popustiti nego odmah navući na novonastalu stranku srdžbu vladajućih moćnika, koji bi je lako mogli obilježiti i etiketom veleizdajništva.

Nedugo poslije nastanka Hrvatske stranke, nastala je u Dalmaciji i Hrvatska demokratska stranka, koje su, uz programatska usmjerenja koja su ih dijelila i suprotstavljala, imale podosta i zajedničkog: težnju za ujedinenjem hrvatskog naroda, zalaganje za hrvatsko-srpsku slogu, istupanje protiv klerikalizma, zauzimanje za solidarnost s ostalim slavenskim narodima, borba protiv dualizma, neslaganje s politikom Trojnog saveza. Hrvatska politika novog kursa, koja je, uz ostalo, težila koncentraciji političkih snaga kako bi se mogao pružiti što jači otpor režimu i uspješnije ostvariti narodna prava i potrebe, dobila je svoj puni izraz u Riječkoj rezoluciji 3. X. 1905. Njezino oštro protubečko usmjerenje bilo je ispoljeno već time što se zauzimala za suradnju Hrvata i Mađara. U Pešti, u redovima koalicije, ona je bila dočekana s »entuzijazmom koji u svojim hvalospjevima nije poznao mjere ni granica«, u »slavenskom svijetu učinila je utisak jednog smjelog, odvažnog i nezavisnog političkog koraka«, a u Beču je »djelovala kao grom iz vedra neba«³⁴. Po svom duhu Riječka rezolucija nije bila »deklaracija prava nego inicijativa za političku akciju«³⁵. U toj akciji prednjačili su hrvatski političari iz Dalmacije. Četrnaest dana nakon Riječke rezolucije donesena je i Zadarska rezolucija, 17. X. 1905, kojom su se u tu akciju uključili i srpski političari iz Dalmacije i banske Hrvatske. (Uspostavljena hrvatsko-srpska sloga našla je svoj izraz i u organiziranoj Hrvatsko-srpskoj koaliciji u banskoj Hrvatskoj od kraja 1905. godine.)

³³ Rene Lovrenčić, Geneza politike »novoga kursa«, Zagreb 1972, 272.

³⁴ Frano Supilo, Politika u Hrvatskoj, Zagreb 1953, 160.

³⁵ Ante Trumbić, Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija, Zagreb 1936, 89.

U međuvremenu između donošenja Riječke i Zadarske rezolucije započelo je u Zadru zasjedanje Dalmatinskog sabora. Rad sabora bio je obustavljen godinu dana ranije, 6. X. 1904, kad su zastupnici, izjavivši da neće sudjelovati u radu sabora dok se E. Handel nalazi na dužnosti dalmatinskog namjesnika, napustili sabornicu. Ovo slijedeće saborsko zasjedanje bilo je prvo zasjedanje na kojem je Nardelli prisustvovao kao upravitelj Namjesništva. Na svečanoj saborskoj sjednici, 16. X. 1905, on je u svojoj prigodnoj besjedi pozdravio zastupnike i naglasio da je njihov saborski rad »namijenjen dobru i sreći domovine«. Podsjetio je da privremeno zauzima mjesto namjesništvenog upravitelja »po previšnjoj carevoj volji« i izjavio da će nastojati »u granicama svojih snaga« da i on i njemu »podložni organi« dođu »u susret« zastupnicima »za postignuće zajedničkog cilja«. Njemu, »kao sinu ove zemlje«, kojoj da je »svom dušom odan«, bit će »najveća naslada i najugodnija nagrada« ako mu »pođe za rukom, da u ma kojem pogledu« postigne »poboljšanje sadašnjih prilika i zadovoljenje u raznim potrebama ove mile naše domovine«. U tom pravcu bit će potrebno »sudjelovanje svih autonomnih faktora«. Na te faktore on računa, kao što i oni mogu računati na njega da će im »u svemu što cilja na dobro ove pokrajine doći lojalno i otvoreno u susret«. Na kraju je obavijestio »o skorašnjem rješenju jezičnog pitanja« u Dalmaciji i da će se ono »konačno riješiti prama više puta izraženim željama«³⁶.

Očito, to Nardellijevo obavještenje o rješenju jezičnog pitanja, koje je dao na osnovi ovlaštenja iz Beča, učinjeno je smišljeno: da se pokaže kako se vodi briga o zahtjevima dalmatinskih Hrvata i Srba, i s ciljem da ih se time, kao nezadovoljnike, koliko-toliko smiri.

U toku saborskog zasjedanja, koje je trajalo od 16. X. do 21. XI. 1905, bilo je mnogo govora i o Riječkoj i o Zadarskoj rezoluciji, a istovremeno mnogo se u tim rezolucijama i u njihovu duhu pisalo u dalmatinskoj (hrvatskoj i srpskoj) štampi. U Beču je zavladao uznemirenje, jer su rezolucionaši djelovali i neustrašivo i odlučno. Niko Nardelli je kao upravitelj Namjesništva u svojem povjerljivom izvještaju, upućenom 6. XI. 1905. Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beč, pišući o toj združenoj hrvatskoj i srpskoj političkoj akciji, protivnoj austrijskoj politici, ovako rasuđivao: »Da li će se pokret učvrstiti ili ga treba smatrati samo za plahi južnjački palmen, kakvih je bilo već više u Dalmaciji, pa su izčezli bez traga, skora će budućnost pokazati«³⁷. On je u tom izvještaju zatražio ujedno i odobrenje za raspust Dalmatinskog sabora, ako bi u toku njegova zasjedanja došlo do predlaganja adrese o sjedinjenju Dalmacije sa bansom Hrvatskom. A da je adresa pripremana, on bi to pravodobno znao, jer je među zastupnicima u saboru većinske Hrvatske stranke bilo i nekoliko rezolucionaša, od kojih je najpovjerljivije surađivao s Vicom Ivčevićem, saborskim predsjednikom.

Plima antiaustrijskih raspoloženja u Dalmaciji sve je vidnije rasla, te su u Beču zauzeli stajalište da trebaju povući novi taktički potez, koji bi djelovao smirujuće. Uspješnost takvog poteza vidjeli su ponajprije u tome da Nika Nardellija, namjesništvenog upravitelja, revnog i podosta povjerljivog u službi, koji je doživljen u Dalmaciji, kao umjeren i razborit čovjek, a kojem se nije moglo poricati ni rodoljublje, imenuju namjesnikom. I to je učinjeno carskim dekretom 5. siječnja 1906.

³⁶ BIDS, XXXIX i XL (1905), 935—936.

³⁷ Kosta Milutinović, Riječka i Zadarska rezolucija, Zadarska revija br. 3/1966, 176—178.

Imenovanje Nardellija za austrijskog namjesnika u Dalmaciji, koliko god shvatljivo, bilo je neočekivano i među dalmatinskim Hrvatima i Srbima dobro je primljeno. »Narodni list« — organ Hrvatske stranke — posvetio je tom imenovanju svoj uvodnik, u kojem je isticao: »Imenovanje namjesnika dalmatinskih nije nas nikada oduševljavalo, jer je i to jedna posljedica našeg provizornog položaja, koji je u sukobu s našim narodnim i državnopravnim aspiracijama. Tim aspiracijama biti će tek onda udovoljeno kada se vlast bana hrvatskoga bude faktično protekla i na svu Dalmaciju. A s druge strane to imenovanje uvijek je slijedilo bez utjecaja zanimanog naroda«. Imenovanje Nika Nardellija za dalmatanskog namjesnika »mora da nas razveseli s više razloga«. Prvo zbog toga što s njim »za prvi put dolazi na upravu zemlje jedan vlastiti njezin sin, čovjek koji se još u njoj rodio i odgojio i koji ju svestrano poznaje«. Nardelli je prvi Dalmatinac na dužnosti namjesnika u Dalmaciji. »Ni pod mletačkom, ni pod francuskom, ni pod austrijskom vladavinom još nikad rođeni Dalmatinac nije obnašao prvu čast u svojoj rodnoj zemlji«. Prema tome, iskazivanje takve časti Nardelliju nastaje »novo razdoblje u kronici naše pokrajinske uprave«. Želja je u Dalmaciji da se za uvijek zatvore vrata Dalmacije importaciji izvanjskih činovnika«. Rođen i odgojen »u najprosvjetljenijem kraju Dalmacije, u pitomom i drevnom Dubrovniku«, Nardelli je čovjek »lijepih umnih sposobnosti, kojima jedino ima da zahvali, ako se i on, pučanin, bez plemićkih naslova i povelja, popeo do ovako uzvišena položaja«. Radeći »preko četvrti vijeka« u pokrajinskoj upravnoj službi, on je i upoznao sve pokrajinske »prilike političke, kulturne i ekonomske; razumije potrebe naroda, a prirodno je da kao domorodac ima za njih srca i shvaćanja«, te da kao takav posjeduje »sve uslove da bude idealan namjestnik — dakako u granicama koje mu njegova odvisnost prema centralnim vlastima u Beču nameće«. Pred njim je »velika zadaća da u materijalnom pogledu preporodi ovu pokrajinu«, koja je do tada »u svom neprirodnom položaju igrala ulogu pepeljuge« među ostalim zemljama Cislajtanije. »Što nisu drugi namjestnici izvana htjeli ili mogli da poluče, to treba da nastoji polučiti on, domaće čedo. Široko je tu polje. Dosta nam je spomenuti: željezničke i parobrodske sveze, uređenje luka i asanaciju močvarnog zemljišta. Mi znamo da će on u bečkoj politici, koja je uvijek nerazumno škrtarila prema Dalmaciji naći velikih zapreka; ali ipak razumijevanjem, energijom i onom otačbeničkom ljubavi, koja svugda u svietu čudesa pravi, moći će da postigne puno više, nego li njegovi predšastnici«. Pred Nardellijem, kao novim namjesnikom, put je s obzirom na političke odnose u Dalmaciji, »ravan i prilično utrven«. Jer: »polazi u čas da ga boljeg poželjeti nije niti mogao. Ima pred sobom jaku Hrvatsku stranku, koja predstavlja i čuva prirodni hrvatski karakter zemlje, a uz koju pristaje ogromna većina naroda. Ima pred sobom uglavljeni sporazum Hrvata sa Srbima, koji je udario zajednički temelj narodnoj politici i složnom radu za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Ima pred sobom upućene pregovore za modus vivendi s Talijanima. Osnova o riešenju pitanja o uredovnom jeziku u Dalmaciji, u koliko čujemo, mal ne samo sasvim je gotova«. Bude li obavljao »svoju službu slobodoumno i ustavno«, on neće praviti »neprilika hrvatskoj politici, koja je jedina i zakonita u ovoj zemlji«. Naglašavajući da je prošlo vrijeme kad se »sa vladine strane« mogla voditi »politika zakulisnih intriga« i da je nastupilo novo doba koje zahtijeva »da se s otvorenim kartama izlazi pred narod i pred njegovo zastupstvo«, taj je uvodnik izražavao nadu da će Nardelli djelovati tako

kako stanovništvo Dalmacije želi i očekuje, pa je u znaku te želje i tog očekivanja završio usklikom: »Živio nam namjesnik pučanin!«³⁸

Vijest o imenovanju Nardellija za dalmatinskog namjesnika naročito je povoljno odjeknula u njegovu rodnom Dubrovniku. Uvečer, 6. siječnja 1906, grad je bio svečano rasvijetljen, a dvije glazbe — općinska i gradska — nakon što su, svirajući, prošle kroz glavne gradske ulice, priredile su javni koncert pred Kneževim dvorom³⁹. Pero Čingrija je telegramom čestitao Nardelliju: »Kao načelnik Dubrovnika radujem se s Vama, sinom našega grada i naše zemlje, koji prvi na čelo njeno stupa, i želim da to bude srećno po zemlju, grad i Vaše gospodstvo«. Nardelli je, također telegramom, uzvratio Čingriji: »Vaše čestitanje kao dičnog načelnika našeg milog grada osobito me je obradovalo, te Vam najsrdačnije zahvaljujem. Bit ću presretan ako uzmogu doprinijeti sreći svoga zavičaja«⁴⁰. Dubrovčani, nastanjeni u Zadru, na čelu s Antunom Gjivojem, posjetili su Nardellija i neposredno mu čestitali. »Namjesnik je odvratio da mu je ova čestitka jedna od najmilijih. Obecao je da će u granicama mogućnosti sve poraditi za ljepšu budućnost Dalmaciji i milog mu rodnog Dubrovnika«⁴¹.

Tih dana stizale su Nardelliju čestitke iz svih krajeva Dalmacije: od općina, narodnih zastupnika i raznih društava. Odmah su bile umnažane i stavljene u prodaju i slike novog namjesnika. Taj je posao obavila Hrvatska knjižarnica u Zadru, koja je dala umnožiti Nardellijevu heliograviranu sliku formata 40 × 57 cm⁴².

Desetak dana nakon imenovanja za dalmatinskog namjesnika Nardelli je otišao u Beč radi zakletve i službenih konzultacija. U Beču se, 18. I. 1906, Nardelli sastao s ministrom predsjednikom, a uvečer tog istog dana, u Nardellijevu čast, Ivan Harrach, predsjednik Društva za promicanje narodno-gospodarskih interesa Dalmacije, priredio je diner. Car je primio Nardellija 19. I.⁴³. Idućih dana sastao se Nardelli s pojedinim ministrima. U Zadar se vratio 26. I. U tom povratnom smjeru putovao je od Rijeke do Zadra jahtom »Dalmat«. Na Staroj obali u Zadru dočekali su ga feldmaršal Varešanin, vojni komandant u Dalmaciji, sudac Gerischer, predsjednik Prizivnog suda dalmatinskog, zatim predstavnici svih organa državne vlasti, koji ga potom »dopratiše do njegova stana«⁴⁴. Dana 28. I. 1906. zadarski nadbiskup Dvornik priredio je sobet u Nardellijevu čast. Prisustvovali su i svi šefovi pokrajinskih organa civilne i vojne uprave. Za vrijeme sobeta svirala je vojna glazba⁴⁵.

Glavna je Nardellijeva briga bila kako stišati antiaustrijska raspoloženja u Dalmaciji. Bila je to, u odnosu na Dalmaciju, i glavna briga tadašnje središnje vlade, kojoj je stajao na čelu Max VI. Beck, jedan od najistaknutijih nosilaca velikaustrijske politike, bliski suradnik prestolonasljednika Franza Ferdinanda. Polazeći od načela: divide et impera, u koje su i dotadašnji provoditelji austrijske politike u Dalmaciji najviše vjerovali, smatrali su da trebaju podvojiti dalmatinske nosioce politike novog kursa, te da bi to najuspje-

³⁸ Narodni list (dalje: NL) br. 3, Zadar 1906, 1.

³⁹ SD br. 3/1906, 2.

⁴⁰ CH br. 2/1906, 2.

⁴¹ Isto, 2.

⁴² CH br. 3/1906, 3 — Za naručioce te slike izvan Zadra ona je stajala ukupno 10,5 kruna (slika 2 kr, okvir 7 kr, te sanduk i pakovanje 1,5 kr).

⁴³ SD br. 7/1906, 2.

⁴⁴ SD br. 8/1906, 2.

⁴⁵ SD br. 9/1906, 2.

šnije mogli postići »obecanjem pozitivnih mjera na privrednom području, kako bi se konzervativnije građanske slojeve odvratilo od sudjelovanja u oštroj oporbi protiv Beča«⁴⁶. Da bi tobože upoznao privredne potrebe pojedinih krajeva Dalmacije, a zapravo da bi i neposredno osjetio politička raspoloženja u tim krajevima, u kojima je želio da bude i prvi put viđen kao dalmatinski namjesnik, Nardelli se u drugoj polovici svibnja uputio na službeno putovanje Dalmacijom. Bio je u Šibeniku, Splitu, Sinju, Dubrovniku i u Kotoru. Uoči njegova dolaska u Dubrovnik, općinski načelnik P. Čingrija pisao je Anti Trumbiću, općinskom načelniku splitske općine i potpredsjedniku Hrvatske stranke, da je odredio da priček Nardellija, u protokolarnom smislu, bude isto onakav kakav je bio i njegovu prethodniku Erazmu Handelu. Iako je s Nardellijem od ranije bio u bližim vezama, Čingrija je isticao da ga muče »glasine koje se pronose«, a tiču se »osnutka nove vladine stranke«, u kojoj bi, dakako, i Nardelli morao imati svoju ulogu.⁴⁷

Nardelli je stigao u Gruž u nedjelju, 3. VI. 1906. uvečer, s jahtom »Dalmat«. Neposredno prije tog dolaska u Gruž posjetio je Slano, Šipan, Lopud i Koločep. U ponedjeljak, 4. VI. ujutro, produžio je istom jahtom prema gradskoj luci, gdje mu je bio priređen svečani doček. U lokalnim novinama je zabilježeno da takav doček »drugi namjesnici nijesu imali«, jer se u »službeni okvir« umiješalo i »građanstvo dubrovačko iz vlastite inicijative«, i to zbog toga što je Niko Nardelli »Dubrovčanin ne samo po rodu, nego po osjećaju«, koji je »uvijek javno iskazivao«, pa je i ono sa svoje strane htjelo »javno iskazati da te osjećaje znade cijeniti«. U službenom dočeku sudjelovali su: općinski načelnik, predstavnici trgovačko-obrtničke komore i klera, te državni činovnici. Djevojčica Nella Mirošević-Sorgo predala je Nardelliju buket cvijeća. Grad je bio okićen sagovima i zastavama. Biskup Josip Marčelić održao je »tihu misu« u stolnoj crkvi, a zatim je priređeno primanje u Kneževu dvoru za članove općinske uprave, općinske i kotarske činovnike, oficire, kler, te odaslanstva gradskih društava i škola. Popodne je Nardelli posjetio Rijeku Dubrovačku. Uvečer su obje gradske glazbe svirale pred Kneževim dvorom, a Placa, glavna ulica grada, bila je u svečanoj rasvjeti s lampionima »na luk«. U utorak, 5. VI. ujutro, Nardelli je primio neke svoje rođake (Iliju Nardellija, općinskog činovnika, Katu Lučić, Iliju Nardellija, carinskog činovnika i dr.). U podne započeo je sobet u »Hotelu Imperial«, na kojem su, uz općinskog načelnika i namjesnika, bili i narodni zastupnici, biskup, konzuli stranih država i starješine mjesnih ureda. U svojoj pozdravnoj riječi u toku sobeta Nardelli je kazao da mu je veoma drago što se nalazi u Dubrovniku, »u koji je sveđ rado zalazio i koji mu je uvijek drag bio«. Naglasio je »da ljubi svaki kraj i pedalj Dalmacije, a ipak da je po prirodi osobito privezan te privržen svom zavičaju«. Zatim je održao kraći pozdravni govor i P. Čingrija. Podsjetio je da je sva Dalmacija pozdravila imenovanje Nardellija na namjesničku dužnost, cijeneći u njemu prije svega svog sina, domaćeg čovjeka, prvog na tom visokom položaju, koji je ujedno »u dalmatinske prilike upućen kao niko drugi«. Vremena su »neobično teška« i »za one, koji su pozvani da vladaju«, ali se on (Čingrija) nada da

⁴⁶ Igor Karaman, Društveno-ekonomsko stanje pokrajine i tzv. »vladina akcija za gospodarsko podizanje Dalmacije« početkom 20. stoljeća, Fiskovićev zbornik, II, Split 1980, 275.

⁴⁷ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 2. VI. 1906, Hrvoje Morović, Pisma dra Pera Čingrije dru Anti Trumbiću, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu. Sv. 7, Split 1969, 258.

će namjesnik (Nardelli) »svoju zadaću ispuniti u modernom duhu«, a taj duh zahtijeva »da se upravitelji uzvise nad stranke, te spram svakomu budu jednaki«. U večer, u »Hotelu de la Ville«, namjesnikovi drugovi iz gimnazijskih dana organizirali su susret s njim. U srijedu, 6. VI, Nardelli je jahtom »Dalmat« otputovao u Cavtat i dalje put Kotora. Na povratku iz Kotora svratio je, usput, u Gruž, u Orašac i u Slano⁴⁸.

Nakon tog Nardellijeva posjeta dubrovačkom kraju, »Crvena Hrvatska« je pisala: »Prilike koje su Nardellija uzdigle do namjesničke stolice opće su poznate ... Da se nije dogodilo sve ono što se je dogodilo, možda bismo i mi bili mišljenja da u Beču još nijesu na čistu s Dalmatincima i s njihovim težnjama, ali poslije riječke rezolucije i njezinih plodova ako nijesu na čistu ne će nigda ni biti.. Za Nardellijevu osobu kao namjesnika vrijedi: bolje on nego iko drugi«⁴⁹.

O Nardellijevu boravku u Dubrovniku i o Nardellijevu položaju u političkoj atmosferi koja je bivala sve zaoštrenija, P. Čingrija je pisao A. Trumbiću: »Ovdi je bio Nardelli. Ja sam odredio da doček bude jednak kakav je bio Handelu. Dapače mogu reći da je bilo nešto manje, jer je Handela pričekala i banda (glazba — I. P.) i zaudarala ino, što ovoga puta nije bilo, neg se muzika poslala u večer. Mislio sam da tako moram postupiti, i ako sam uvjeren da, bilo ko mu drago, bolju kombinaciju, glede namjesnika, od ove sadanje mi ne možemo imati nikad. Ali i ovdi ima puzavaca, pak je bilo učinjeno više sa privatnom inicijativom. Dovedi su djevojčice sa cvijećem, dali mu sudrugovi u školi večeru i tako još što, te sinoć razsvijetlili Gruž, gdje se zaustavio vraćajući se iz Kotora.⁵⁰ Ja ovaj vas posao do svrhe ne razumijem. Istina je da je Nardelli učinio neke pogriješke. Na primjer onu glede šibenske štamparije. Kod nas amo potvrdio je jedan općinski izbor a jedan ukinuo, što odava tendencu nama protivnu. A ipak sumnjam da se sve to zgađa, jer se straši kumova što ima naokolo, koji mu već cijenim da kopaju jamu. U poslu austrijske stranke ne cijenim da je imao nikakvu inicijativu. Tu su biskupi, vojnici i drugi; ali je to stranka kamarile, pak i kad bi hotio nesmije se protiviti. Ja sam mu rekao razgovarajući se s njim na objedu, da mu ne pitam ništa, jer znam da ne može ništa dati. Vraćajući se na dočeke, ja mislim da su njemu potrebiti radi Beča, da dokaže da je amo dobro vidjen. Klica austrijske stranke je bez sumnje u Beču, a cijenim da stvar vodi stari Chlumetsky⁵¹ koji ima biti i u doticaju sa Perićem⁵², a amo ima Dvornika⁵³ et comp. Kažu mi da je taj čovjek zabio u glavu da hoće dovesti kao namjesnika amo svoga sina, pak da u Nardelli, videć čovjeka koji bi mogao za dugo ostati na svom mjestu, vidi i protivnika svomu naumu, te ga već sada pobija stvarajući mu svakih neprilika. Koliko ima istine u svemu ovomu pokazat će budućnost«⁵⁴.

⁴⁸ CH br. 23/1906, 3.

⁴⁹ Isto, 2.

⁵⁰ O tome je u lokalnom listu zabilježeno: »Vratio se u petak u večer u Gruž, gdje je dočekan od mnogobrojnog građanstva, obadviše muzike i tamburaškog zboru. Čitav Gruž i Lapad bili su osvijetljeni, muzike su udarale, a iluminirane barkte, koje su izišle na doček, kružile su po luci«. — »Dubrovnik« br. 23/1906, 3.

⁵¹ Johann Chlumetsky, austrijski ministar.

⁵² Josip Virgil Perić, zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču, protivnik Riječke rezolucije.

⁵³ Mate Dvornik, zadarski nadbiskup, zastupnik virilista u Dalmatinskom saboru.

⁵⁴ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 8. VI. 1906; H. Morović, n.d. (47), 259.

Poslije svog putovanja Dalmacijom Nardelli je 25. lipnja 1906. poslao izvještaj u Beč, u kojem je tražio »da se radi slabljenja protuaustrijskog raspoloženja u pokrajini osigura, među ostalim, realizacija željezničke veze sa sjevernom Hrvatskom i pruže veća financijska sredstva za različite investicije državnih nadležstava«⁵⁵. Nedugo potom, radi izrade programa pomoći Dalmaciji, bio je Beču osnovan Dalmatinski komitet, sastavljen od predstavnika ministarstava za unutrašnje poslove, za financije, za poljoprivredu, za prosvjetu, za željeznice i za trgovinu — na čelu s Augustom Engelom jednim od odjelnih načelnika iz Ministarstva financija. Taj je komitet, nakon višemjesečnog rada, izvršio povjereni zadatak, te je središnja vlada prihvatila i 26. II. 1907. objavila »Program državnih mjera za ekonomsko podizanje Dalmacije«⁵⁶. U »Smotri dalmatinskoj« — listu austrijskog Namjesništva u Dalmaciji — podosta je pisano o »vladinoj akciji« u duhu tog programa. Isticano je da vlada »uviđa«, »želi«, »namjerava«, »shvaća«, »uvažava«, »obećava«. Bilo je ljudi u Dalmaciji koji su vjerovali da će Beckova vlada svojom akcijom za ekonomsko podizanje Dalmacije učiniti mnogo toga što je trebalo i što se moglo a nije ranije učinjeno zbog politike zanemarivanja sa strane prethodnih austrijskih vlada. To vjerovanje, iznašano i u stranačko-političkoj štampi, dobro je dolazilo vladi uoči predstojećih izbora za Carevinsko vijeće, ublažavalo je donekle antiaustrijska raspoloženja i u nekim sredinama otupljivalo utjecaj rezolucionaša.

Najjača rezolucionaška snaga u Dalmaciji, Hrvatska stranka, ujedno i najveća politička stranka po broju pristaša, te po broju zastupnika u Dalmatinskom saboru i u Carevinskom vijeću, pokazivala je sve više svoju nejedinstvenost, zbog čega je njen vođa, Pero Čingrija, bivao sve nezadovoljniji. On je u vezi s tim pisao Trumbiću da se »trulost« koja postoji u Hrvatskoj stranci ne da »tajiti«, jer da je odviše vidljiva⁵⁷. Razmišljao je i o napuštanju vodeće uloge u stranci. Trumbić ga je odvrćao od te misli, uvjeren koliko je Čingrija potreban na tom položaju, pogotovu tada kad je stranka, zbog svog rezolucionaškog, opozicionog stava i djelovanja, imala sve režimske organe protiv sebe, i usput tješio: »Sad se oblači, ali nadajmo se da će se razvedriti«⁵⁸. Čingrija je smatrao da kandidati Hrvatske stranke za zastupnike u Carevinskom vijeću trebaju biti borci za opredjeljenja izražena u Rijječkoj rezoluciji. Režim je, dakako, bio protiv rezolucionaša. Najviše se suprotstavljao izboru Josipa Smolake, vatrenog protivnika austrijske politike, koji je nepoštedno napadao »Bečane« (dotadašnje dalmatinske zastupnike u Carevinskom vijeću). Smolaka je bio vođa Hrvatske pučke napredne stranke, tako nazvane od 1906, kad su se njegovi »demokrati« fuzionirali sa banovinskim »naprednjacima«. Umjesto da u splitskom izbornom kotaru dođe do izbornog kompromisa između Hrvatske stranke i Hrvatske pučke napredne stranke, što je Čingrija želio, ali se nije ni usuđivao predložiti, jer je znao da ga splitske pristaše Hrvatske stranke ne bi poslušale⁵⁹, u tom izbornom kotaru razmahala se bezobzirna, strastvena borba među tim strankama, kakva se ni dotada, a ni otada nije zbila u Dalmaciji. U tu borbu umiješala se i pokrajinska vlada na čelu s namjesnikom Nardellijem, koji je pošto-poto, po nalogu iz Beča, nastojao da

⁵⁵ I. Karaman, n.d., 278.

⁵⁶ Isto, 278.

⁵⁷ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 7. I 1907; H. Morović, n.d. (47), 267.

⁵⁸ A. Trumbić — P. Čingriji, Split 13. I. 1907; Ivo Perić, Trumbićeva pisma Peri Čingriji, Arhivski vjesnik XVII—XVIII, Zagreb 1974—75, 289.

⁵⁹ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 7. IV. 1907; H. Morović, n.d. (47), 280.

se spriječi izbor Josipa Smodlake. Predsjednik izbornog odbora Hrvatske stranke u Splitu, Vicko Mihaljević, dobio je za izborne potrebe »preko namjesništva« 6.000 kruna »od bečke vlade«⁶⁰. Nardelli je, u dogovoru s V. Mihaljevićem, naredio »splitskom kotarskom poglavaru da bezobzirno upotrebi sva sredstva da Smodlaka ne bude izabran, jer se ne radi o stranačkom, nego o državnom interesu«⁶¹. Izbor J. Smodlake je bio onemogućen. To onemogućavanje njegova izbora još mu je više ojačalo ugled, jer je pokazalo koliko ga se režim bojao kao političkog protivnika. Nakon tih izbora je »znatno ojačala« i Smodlakina Hrvatska pučka napredna stranka, osobito »u Splitu i okolici i to prije svega zbog svoje uspješne propagande među kolonima (težacima)«⁶². Hrvatska stranka, koja je i u tim izborima osvojila najviše zastupničkih mandata, nije se mogla podičiti da je sve te mandate izborila na čist način, snagom svog političkog prestiža i utjecaja. Osobito se nije mogla podičiti izbornim tokom i pobjedom u splitskom izbornom kotaru. Imajući na umu učinjene pogreške, u čijem je stvaranju i sam sudjelovao, kao i njihove štetne posljedice, Ante Trumbić je odmah nakon tih izbora odstupio s položaja splitskog općinskog načelnika, a zahvalio se i na funkciji potpredsjednika Hrvatske stranke⁶³.

Pritisci austrijskog režima, ispoljeni tokom 1906. i naročito u tim izborima za Carevinsko vijeće 1907, bili su usmjereni protiv najodlučnijih zagovaratelja politike novoga kursa. Režim je sve moguće poduzimao da slomi političko usmjeravanje zacrtano Riječkom rezolucijom. Uspio je da ne dođe do pregovorâ između pregovaračkog odbora hrvatskih i srpskih političara s jedne, i pregovaračkog odbora mađarske stranačke koalicije, s druge strane. Pokušao je da preko nosilaca klerikalizma i drugih sebi odanih snaga razbije i hrvatsko-srpsku slogu, ali ovu čvrsto uspostavljenu slogu teško je više bilo poremetiti, jer su svi utjecajni i svijesniji Hrvati i Srbi, poučeni nemilim iskustvom, bili duboko osvjedočeni da im nesloga podjednako škodi, a koristi samo tuđinu, njihovu zajedničkom neprijateljju. Iako je Nardelli, kao namjesnik, vršeci svoj posao, izvršavao politiku režima, valja istaći da je on, kao čovjek i građanin, nerado surađivao s klerikalcima i da je u političkoj slozi Hrvata i Srba gledao zalag mira i napretka u Dalmaciji. Te dvije osobe u njegovoj ličnosti: jedna službena, koja izvršava naloge i stavove pretpostavljenih, jer to mora, i druga privatna, koja ima i vlastite misli i osjećaje, jer je to prirodno, stvarale su u njemu intimnu dramu, i sigurno je da mu zbog toga nije bilo lako ni u službi, ni u životu. Od ljeta 1907. on je počeo pobolijevati. Kad se u rujnu 1907. sastao Dalmatinski sabor u Zadru, Nardelli se nalazio na liječenju u Beču i zbog toga nije mogao prisustvovati saborskom zasjedanju. Informirajući o tome saborske zastupnike, Vicko Ivčević, predsjednik Sabora, žalio mu je u svom govoru na svečanoj saborskoj sjednici 9. IX. 1907. da se »brzo oporavi« i među zastupnike »povrati«⁶⁴. Nardelli je za sve vrijeme tog saborskog zasjedanja (od 9. IX. do 7. X. 1910) ostao u Beču na liječenju. Vladini povjerenici u saboru tokom njegova tadašnjeg zasjedanja bili su namjesništveni potpredsjednik Josip Tončić i namjesništveni savjetnik Lavoslav Golf.

⁶⁰ Mirjana Gross, Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906—1907, Beograd 1960, 176.

⁶¹ Isto, 176.

⁶² J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Sepić, Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb 1968, 252.

⁶³ Ivo Perić, Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu, Split 1984, 124.

⁶⁴ BIDS, XXXXI (1907), 729.

Narodni zastupnici, Melko i Pero Čingrija, suosjećajući s oboljelim Nardellijem kao svojim sugrađaninom, javili su mu se iz Zadra pismom i zaželeli mu da što prije i potpunije ozdravi. On im je, odgovarajući na to njihovo pismo, nešto pobliže saopćio o svojoj bolesti, njenim mogućim razlozima i o liječenju. Napisao je »Iznenada me spopada tako teška upala živaca (reumitis). Razni liječnici koje sam morao konsultirati kažu da ću potpuno ozdraviti, ali da se hoće vremena, uztrpljenja i mira. Oni pripisuju moju bolest prekomjernom pušenju. Bit će, ali ja držim da je najviše kriva blažena neurastenija, koja se dan danas trudno može izliječiti u javnom životu, kad se hoće stvari ozbiljno uzimat«⁶⁵.

Međustranački sukobi uoči saborskih izbora 1908. skretali su na sebe pažnju i izazivali različite komentare. Evo što je u vezi s napetošću, izazvanom tim sukobima, pisao Niko Nardelli: »Niveau našeg javnog života uvijek pada na niže. Nemamo žalibože ljudi. Meni se pak čini da će budućnost biti još gora. Pogledajte samo kakva nam je mladež! Možda da sam ja počeo starati, te sam postao »laudator temporis acti«, ali mi se sve nešto čini, premda još ne spadam među najstarije, da je prije bilo bolje«⁶⁶.

Novi val režimskih pritisaka u Dalmaciji osjetio se u vrijeme aneksione krize. Režimski su organi strogo nadzirali pisanje stranačko-političke štampe, arktivnost hrvatskih i srpskih policara (među kojima su neki bili uvršteni i u popisu za hapšenje i interniranje u slučaju rata), a pogotovu i društvene kontakte pojedinih došljaka iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore. Aneksija je bila prvi korak prema daljoj austro-ugarskoj ekspanziji na Balkanu i naši je ljudi u Dalmaciji nisu odobravali, iskazujući, kroz to neodobravanje, i svoje nezadovoljstvo s austrijskom politikom uopće. Kako se ta politika odnosila prema Dalmaciji, bilo je vidljivo i u tzv. »vladinoj akciji za ekonomsko podizanje Dalmacije«. U vremenu od 1906. do 1909. predviđao se trošak od 59 milijuna kruna za gradnju cestovnih komunikacija u Cislajtaniji, a od toga tek 2 milijuna kruna za Dalmaciju. U istom razdoblju predviđao se i trošak od 13 milijuna kruna za isušenje močvarnih predjela u Cislajtaniji, a od toga samo 60.000 kruna za Dalmaciju⁶⁷. S aneksijom je bila nezadovoljna i talijanska iredenta, čije je nezadovoljstvo predočavala i talijanska vlada, jer su austro-ugarski planovi na Balkanu ugrožavali i imperijalističke apetite Italije. U takvoj situaciji, a i želji da se stiša nezadovoljstvo dalmatinskih Hrvata i Srba, i da se pred novim valom talijanskog iredentizma pokaže naklonost prema dugim i upornim zahtjevima dalmatinskih Hrvata i Srba, odlučeno je u Beču 26. IV. 1909. da se definitivno, počev od 1. I. 1912, uvede hrvatski ili srpski jezik kao službeni jezik u sve civilne urede dalmatinske⁶⁸. U tom rješavanju dalmatinskog jezičnog pitanja sudjelovao je svojom podrškom i dalmatinski namjesnik Niko Nardelli.

Rješenje jezičnog pitanja izazvalo je povoljna reagiranja dalmatinskih Hrvata i Srba. U takvoj atmosferi sazvano je zasjedanje Dalmatinskog sabora nakon prekida od pune dvije godine kad saborskog rada u Dalmaciji nije bilo. Na svečanoj saborskoj sjednici 16. IX. 1909. bio je prisutan i Niko Nardelli — prvi put kao namjesnik. U svojoj prigodnoj riječi on je pozdravio »novoiza-

⁶⁵ N. Nardelli — P. Čingriji, Beč 2. X. 1907; I. Perić, n.d. (13), 185.

⁶⁶ Isti — istome, Zadar 11. X. 1908; I. Perić, n.d. (13), 185.

⁶⁷ I. Karaman, n.d., 278.

⁶⁸ Ivo Perić, Borba za ponarođenje dalmatinskog školstva 1860—1918, Zagreb 1974, 141.

brano predstavništvo ove mile zemlje naše«, naglašavajući da će Sabor u svom radu »naći uvijek vladu spremnu da mu bude u pomoći, da mu u koliko može želje ispuni, jer sreća i boljitak Dalmacije zajednička su težnja, zajednička želja naša«. Za pokrajinsku vladu je kazao da je kroz prethodne dvije godine djelovala »podvostručnim radom« u interesu razvoja gospodarstva i prosvjete, »trošeći gdje trostruko, gdje četverostruko, gdje deseterostruko više nego u prijašnje doba«. Prema njegovim riječima postojala je i »tvrda vladina volja da sve poteškoće savlada, da ne zastane na po putu, već da započeti rad pretežno nastavi, da provede što je naumila, da ispuni što je obećala«⁶⁹. Nardellijev govor primljen je u sabornici poprilično hladno. Zastupnici su znali, ako je vlada u određeni posao od interesa za neko mjesto ili neki kraj uložila i »deseterostruko« više nego što se ulagalo ranije, da to »deseterostruko« više obično nije ni dovoljno, ni mnogo, jer prije ili nije bilo nikakvog ulaganja ili je ulagano odveć nedovoljno i malo. Znali su, na temelju iskustva, da su i vladina obećanja pretežno prazna.

U toku tog saborskog zasjedanja hrvatski i srpski zastupnici usvojili su i rezoluciju, kojom su s ogorčenjem protestirali »proti progonstvima Srba u Hrvatskoj i Slavoniji«⁷⁰ I u Dalmaciji, osobito u njenom južnom dijelu (u Dubrovniku i Boki kotorskoj), stvarali su režimski organi poslije aneksije Bosne i Hercegovine atmosferu sumnjičenja prema srpskom stanovništvu. Ali ta se atmosfera ipak znatno razlikovala od one u banskoj Hrvatskoj. U Dalmaciji, zbog njezina strateškog značaja za Habsburšku monarhiju, nastojalo se pridobiti srpsko stanovništvo, što se vidi i iz postupaka Nika Nardellija, koji »svakom prilikom brani Srbe od veleizdajničkih optužbi iz Beča«⁷¹. Nardelli je i u jesen 1909. službeno boravio u dubrovačkom kraju. Bio je u Konavlima, zatim u Župi Dubrovačkoj, gdje je obišao Kaboginu tvornicu cigle, i to ponajviše zbog pritužbi stanovnika iz okolnih naselja da su iskopi oko te tvornice legla komaraca, prenosnika malarije. U Dubrovniku je pregledao škole, te u »Hotelu Imperial« imao sobet sa članovima općinske uprave i narodnim zastupnicima. »Hotel Imperial« bio je u to vrijeme jedan od najmodernijih hotela u dalmatinskom primorju i svojim gostima, pretežno turistima, pružao je zadovoljavajuće ugostiteljske i ostale turističke usluge. Nardelli je vjerovao u budućnost turizma i zalagao se za organizirani rad u interesu razvitka turističke privrede. S tim zadatkom bio je u Zadru, glavnom pokrajinskom upravnom središtu, osnovan i Pokrajinski savez za promicanje saobraćaja stranaca u Kraljevini Dalmaciji. Na osnivačkoj skupštini tog saveza, održanoj 4. XII. 1909. Nardelli je izabran za predsjednika upravnog odbora⁷².

I u 1910. g. namjesnik Nardelli službeno je posjetio neke krajeve Dalmacije. Kad je god mogao, najradije je dolazio u dubrovački kraj. U srpnju 1910. boravio je u Dubrovniku i u Cavtatu. U Cavtatu je, na parobrodu kojim je putovao, imao i svečanu večeru, na koju je pozvao općinskog načelnika i druge uglednije mještane⁷³. U studenom 1910. putovao je automobilom, te posjetio mnoga mjesta kopnene Dalmacije. I tada je ponovno bio u dubrovačkom kraju: zadržao se u Trstenom i u Dubrovniku⁷⁴. Dubrovčani su, od njega, uz

⁶⁹ BIDS, XXXXII (I, 1909), 859.

⁷⁰ Isto, 982.

⁷¹ V. bilj. 62, isto, 254.

⁷² Vjekoslav Maštrović, Prvi turistički savezi u Dalmaciji g. 1899. i 1909, Zadar 1960, 32.

⁷³ CH br. 61/1910, 4.

⁷⁴ CH br. 93/1910, 4.

ostalo, očekivali podršku da im se izgradi nova gimnazijska zgrada. Zgrada nekadašnje gimnazije iz doba Dubrovačke Republike (Collegium Rhagusinum) pretvorena je u vojnu bolnicu još za francuske okupacije, te je taj namjeni služila i dalje — za austrijske uprave. Dubrovačka gimnazija, lišena tako sebi odgovarajućeg prostora, radila je u veoma nepovoljnim uvjetima — u samostanu sv. Katarine. Gradnja nove, za gimnaziju podesne zgrade, bila je potreba, za čije su se ostvarenje Dubrovčani dugo zalagali, a osobito od vremena kad je Nardelli postao namjesništveni upravitelj. U vezi s tim Nardelli je početkom ožujka 1905. pisao P. Čingriji: »Vrlo umjestno držim da se započela agitacija za gradnju gimnazija, to će stvari samo koristiti. Kad sam onomadne bio u Beču, kazao sam ministru Hartelu da je gradnja gimnazijske zgrade u Dubrovniku neophodna potreba a da je grijehota za svaki novčić koji se potroši za krpljenje stare zgrade. Ja držim i ufam da će se ta opravdana želja oživotvoriti ali žalibože tek iza kako se sagradi realka u Spljetu, koja je još gora. Ali svakako valja držati živo pitanje«⁷⁵. Potkraj tog mjeseca Nardelli je o tome ponovno, podržavajući nastojanja iz Dubrovnika, pisao P. Čingriji: da je najvažnije da bečka vlada pristane na izgradnju nove gimnazijske zgrade u Dubrovniku, da je zastupnik J. Biankini podnio interpelaciju u Carevinskom vijeću kojom se zalaže za realizaciju te potrebe, i da će se on (Nardelli), uzimajući Biankinijevu interpelaciju kao povod, pokušati uvjeriti »ministarstvo o neophodnoj potrebi nove zgrade«⁷⁶. U listopadu 1905. Nardelli je pisao P. Čingriji: kako je imao priliku da preporučiti i dokaže »neobhodnu potrebu da se u Dubrovniku gradi nova gimnazija odma iza kako bude dovršena realka u Spljetu«, da je za to svoje nastojanje »našao dosta naklonosti« i da ministarstvo šalje svog tajnika u Dubrovnik »da se na licu mjesta o svemu lično informira«⁷⁷. Od početka 1906, kad je postao namjesnik dalmatinski, Nardelli je s mnogo više utjecaja zagovarao potrebu gradnje nove zgrade za gimnaziju u Dubrovniku, i u tome je uspio G. 1911. objavljena je informacija da je Ministarstvo javnih radova dalo izraditi nacрте za gradnju dubrovačke gimnazije, da je dubrovački Kotarski građevni odjel sastavio financijske proračune koji iznose ukupno 500.000 kruna, i da su i nacrti i predračuni odobreni⁷⁸. Ta je informacija obradovala Dubrovčane. Oni su znali da bi njihova nastojanja da se izgradi nova gimnazijska zgrada ostala bez željenog rezultata da nije bilo čvrste i uporne Nardellijeve potpore tim nastojanjima.

U toku 1911. trebali su se u Dalmaciji održati redovni općinski izbori i redovni izbori za Carevinsko vijeće. Ti parlamentarni izbori imali su za austrijsku vladu važno značenje, pa je Ministarstvo unutrašnjih poslova iz Beča tražilo izvještaj o stranačko-političkim odnosima i o raspoloženjima u političkim strankama u Dalmaciji. Taj je izvještaj sastavio namjesnik Niko Nardelli i 4. IV. 1911. uputio ga navedenom ministarstvu. Za Hrvatsku stranku, najveću političku grupaciju u Dalmaciji, Nardelli je kazao da ona, slično kao i Hrvatsko-srpska koalicija u banskoj Hrvatskoj, »ima za cilj da ujedini sve snage jugoslavenskih naroda koji žive u Austro-Ugarskoj monarhiji radi stvaranja njihove političke i nacionalne nezavisnosti«. Predsjednik te stranke, Niko Duboković, ima »malo značaja i utjecaja u stranci«, inače je »lojalan, umjeren političar«. Potpredsjednik te stranke, Juraj Biankini, vrlo je agiln. Ostali

⁷⁵ N. Nardelli — P. Čingriji, Zadar 1. III. 1905; I. Perić, n.d. (13), 177.

⁷⁶ V. bilj. 31, isto, 179.

⁷⁷ N. Nardelli — P. Čingriji, Zadar 7. X. 1905; I. Perić, n.d. (13), 184.

⁷⁸ SD br. 78/1911, 3.

prvaci stranke iskazuju se različito: Ante Trumbić, kao i Pero Čingrija, traže radikalno djelovanje; Vicko Mihaljević je »jedan koncilijantan političar koji svoju djelatnost usmjerava na privredna pitanja«; Vicko Ivčević i Antun Vuković su utjecajni. Listovi stranke su: »Narodni list«, »Crvena Hrvatska« i »Naše jedinstvo«. Od 11 dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću, 4 su iz redova ove stranke. Stranka je u stalnom i oštrom sukobu sa Strankom prava. S Hrvatskom pučkom naprednom strankom »stupa, u slučaju potrebe, u izborne sporazume«. — Za Stranku prava je kazao da »zastupa principe čistog hrvatskog prava po idejama Starčevića i Franka«. Njen je vođa don Ivo Prodan, ali da on »ima vrlo malo političkog upliva«, te da je »stvarno upravljanje strankom« u rukama Šibenčanina Ante Dulibića. Utjecajan je u stranci i Mate Drinković, »veoma nemiran i radikalno nastrojen čovjek«. Njemu je sličan i don Frane Ivanišević. Sa Strankom prava su u savezu, ali ne kao njena frakcija, »kršćanski socijalisti, grupa koju u svim gradovima pomažu biskupski krugovi«. I ta stranka ima u Carevinskom vijeću četiri zastupnika, a njeni listovi su: »Hrvatska kruna«, »Hrvatska riječ«, »Dan«, »Hrvatska država« (»jedan inat-list«), »Pučke novine« i »Prava Crvena Hrvatska«. Protiv te stranke istupaju sve stranke u Dalmaciji. — Za Hrvatsku pučku naprednu stranku kaže da je izrazito antiklerikalna i prema vladi oštro opozicijska stranka, da u Carevinskom vijeću ima samo jednog zastupnika, da su u njoj, pored najagilnijeg Josipa Smodlake, koji je inače u posljednje vrijeme »svoju politiku prema vladi promijenio i umirio«, još utjecajni Vice Iljadica, Ante Makale, Lujo Mazzi i Prvislav Grisogono. Listovi su stranke »Sloboda« i »Pučka sloboda«. U okviru te stranke djeluje i »Težačka sloga« — zadruga težaka. Među pristašama stranke najbrojniji su težaci iz Splita i splitske okolice. U stranci ima i znatan broj mlađih intelektualaca iz Splita, Šibenika i Dubrovnika. — Za Srpsku stranku je istakao da joj se program sastoji u »nacionalnom uzdizanju i ekonomskom jačanju« i da joj je držanje, »osim nekih izuzetaka, korektno i odmjereno«. Vođom stranke smatra se Radoslav Katnić, ali da je on bez značajnijeg upliva i da je rukovođenje strankom stvarno u rukama Dušana Baljaka. Među ostalim prvacima te stranke najpoznatiji su Antun Pugliesi, Vlaho Matijević, Rudolf Sardelić, Aleksandar Mitrović i Đuro Vukotić. Stranka dobro surađuje sa Hrvatskom strankom i Hrvatskom pučkom naprednom strankom, a u sukobu je sa Strankom prava. Ima samo jedan politički list — »Dubrovnik«. U Carevinskom vijeću sudjeluje sa 2, a u Dalmatinskom saboru sa 7 zastupnika. — Za Talijansku (autonomašku) stranku naveo je da je u defenzivi, da ne ističe previše svoje talijanstvo kako time ne bi izazivala jače pritiske hrvatsko-srpske nadmoći (inače da postoji i održava se zbog zaštite talijanstva svojih pripadnika), da u njoj ima pojedinaca sa iredentističkim preokupacijama, da joj je vođa Luigi Ziliotto, poznat po svojoj umjerenosti, a za nj da se još ističu Ercolano Salvi, Robert Ghiglianovich i Božo Krekich. Za razliku od »Il Dalmate«, koji ne djeluje opoziciono, drugi list te stranke »Il Risorgimento« poprilično je »agresivan list sa iredentističkim težnjama«, zbog čega je često bio na udaru cenzure. Stranka nema nijednog zastupnika u Carevinskom vijeću, dok ih u Dalmatinskom saboru ima 6. Glavni su protivnici te stranke pravaši, zatim pristaše Hrvatske stranke, dok Hrvatska pučka napredna stranka pravi s njom kompromise, a Srpska stranka zauzima prema njoj stav rezerviranosti. — O Socijaldemokratskoj stranci je informirao da ima najviše pristaša u Splitu, a potom u Gružu; da joj je vođa Jerko Dorbić, izdavatelj lista »Glas radnog naroda«, koji po svom pisanju »ima antivladin,

često antimilitaristički i anarhosocijalistički smjer«, zbog čega se »često zabranjuje«; da se stranka u svojoj politici ravna prema stavovima njene centrale u Beču. Nema svog zastupnika ni u Dalmatinskom saboru, ni u Carevinskom vijeću, ali da ima dalmatinskih zastupnika u tim predstavničkim tijelima koji je štite premda ona ne surađuje s njihovim strankama. Nardelli je još istakao da su ta stranka i Smodlakina Hrvatska pučka napredna stranka protivne jedna drugoj⁷⁹.

Rast i utjecaj agresivnog klerikalizma činio je i u Dalmaciji stranačko-političke odnose sve konfliktnijima. Klerikalci su skrajnje oštro napadali Hrvatsku stranku, Hrvatsku pučku naprednu stranku i Srpsku stranku, videći u istaknutijim pristašama ovih stranaka ne samo liberale već i »veleizdajnike«. Među dalmatinskim nosiocima klerikalizma bečki su vladajući vrhovi, pogotovu oni iz kruga oko prijestolonasljednika Franza Ferdinanda, nalazili oslonce svojoj politici. Već od samog nastanka klerikalne Stranke prava u Dalmaciji u drugoj polovici 1910, dalmatinski namjesnik Niko Nardelli se pokazao — u očima vladajućih vrhova — »da nije prikladan za provođenje velikoaustrijskih planova uz pomoć klerikalne organizacije pod pravaškom firmom«⁸⁰. I prilike na Balkanu postajale su, sa stajališta austrijske ekspanzionističke politike, sve nepovoljnije. Proces povezivanja balkanskih država: Srbije, Crne Gore, Bugarske i Grčke učvršćivao se, a to njihovo zbližavanje, poticano težnjom koju je izražavala krilatica: Balkan balkanskim narodima! — nailazilo je na velike simpatije u Dalmaciji. Te simpatije, uz ostalo, odražavale su poglede, suprotne austro-ugarskoj politici, i dokazivale da Dalmacija nije »ponovnoosvojena«, da je antiaustrijska politička usmjerenost u njoj duboko prisutna. Nardelli je znao da je i on sam, kao sin Dalmacije, siromašne, potlačene i nezadovoljne, u očima vladajućih vrhova u Beču više nepouzdan nego pouzdan. To mu je postalo još očitije kad je, umjesto umirovljenog Josipa Tončića, s kojim je dobro surađivao, za novog namjesništvenog potpredsjednika od 24. VI. 1911. postavljen Marij Attems, rođen u Trstu, ali porijeklom austrijski Nijemac.

U Mariju Attems, čiji je i otac dospio do visokog stupnja u austrijskoj upravnoj službi, režimu izrazito počudnom i više pouzdanom, Nardelli je vidio i kontrolora svojih postupaka. Pretpostavljajući do kakvih sve neugodnosti može doći, uz to boležljiv i s navršene 64 godine života, razmišljao je kako bi bilo najbolje da se povuče s položaja namjesnika i pređe u mirovinu. O tome je želio da u miru, izvan radnog mjesta, još porazmisli, pa je početkom srpnja 1911. krenuo u Gastein na oporavak, da bi potom, od 18. istog mjeseca, uzeo dulji dopust. Taj dopust rado su mu dali njegovi pretpostavljeni, koji su istovremeno Attems povjereni vođenje namjesništvenih poslova u Dalmaciji⁸¹. Attems je, rukovodeći poslovima Namjesništva, posjećivao i pojedine krajeve Dalmacije, što se vidi i iz novinskih informacija. U jednoj takvoj informaciji saopćeno je da je on, krajem kolovoza 1911, putujući torpedinijerom, posjetio Nin da vidi tamošnju melioraciju tla i iskopine, a zatim da je produžio i do Novigrada, gdje je pregledao mjesto i posjetio općinskog načelnika Grgu Oštrića⁸².

⁷⁹ Milan Ž. Živanović, Dubrovnik u borbi za ujedinjenje 1908—1918, Beograd 1962, 243—249.

⁸⁰ Mirjana Gross, Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973, 380.

⁸¹ CH br. 55/1911, 3.

⁸² NL br. 70/1911, 3.

Nardelli se vratio s dopusta 11. IX. 1911. i nastavio svoj namjesnički posao, ali za kratko. U toku dopusta bio je više dana i u Beču, gdje je kroz neposredne kontakte i s najvišim organima vlasti definitivno shvatio da vrijeme za njegov zadatak ističe i da treba odstupiti. Zbog toga je, po povratku na svoju namjesničku dužnost u Zadru, zatražio razrješenje od te dužnosti i umirovljenje. Već potkraj rujna 1911. objavljena je vijest da je Nardellijeva odreka uvažena⁸³. Dana 8. X. 1911. on je razriješen dužnosti i umirovljen. Marij Attems, namjesništveni potpredsjednik, nije odmah imenovan za namjesnika, već za upravitelja Namjesništva⁸⁴.

O Niku Nardelliju, u povodu njegova umirovljenja, pisale su manje-više gotovo sve novine u Dalmaciji. »Narodni list«, glasilo Hrvatske stranke, isticao je da je do Nardellijeva imenovanja za namjesnika izgledalo »kao da sinovi Dalmacije ili nisu vredni ili nisu dostojni da budu namjestnici Njegova Veličanstva u svojoj domovini«. Nardelliju se na toj visoko dužnosti »nije bilo teško snaći«, jer je »bio izvrstno upućen u političko-socijalne odnose, koji su vladali u zemlji, a skoro sve političke ljude i lično je poznao«. Prema ocjeni »Narodnog lista«, Nardelli je »uvijek znao i usred najstrastvenijih političkih borba u Dalmaciji, i narodnih i stranačkih, da sačuva neko ravnovjesje, koje je moglo da prođe kao vladina objektivnost«. Bio je »vješt parlamentarac i duhovit polemičar«. Obavljajući namjesničku dužnost, umio je, u odnosu na političke stranke, naći »srednji put«, te je sigurno da kako nije ni jednu stranku »sasvim zadovoljio«, da »opet nije ni jednu ogorčio«. Priznavajući mu da se iskreno zauzimao za razne interese Dalmacije, među kojima se naročito isticalo uspješno rješenje jezičnog pitanja, »Narodni list« je konstatirao da je postigao mnogo, ali ne i sve što je želio, jer: »Zna se da namjestnik u Zadru predlaže, a da se tek u Beču odlučuje!«⁸⁵. U »Dubrovniku« glasilu Srpske stranke, odavano je priznanje Nardelliju i naglašavano da je on »dosta htio«, ali da »ništa nije mogao«. Za Nardellijevu nemoć bio je kriv Beč, ta »stara varalica«⁸⁶. U »Pravoj Crvenoj Hrvatskoj«, listu dubrovačkih pravaša, isticano je da pravaši od Nardellija nisu tražili »ni zaštite ni ljubavi«, ali da mu oni priznaju da se zalagao za materijalne i kulturne potrebe Dalmacije, i da mu nije bilo lako, te da zbog spletki i drugih neprilika odstupa, »sit i presit glibavih i močvarnih voda, kojima plovi državna lađa, željan svježeg kraja i mira«⁸⁷. U »Smotri dalmatinskoj«, listu koji je izdavan potporom pokrajinske vlade, pisalo je da je Nardelli nastojao da stiša stranačke strasti u Dalmaciji i da sve postojeće političke stranke »u duhu svog iskrenog rodoljubnog osjećaja nagodi i složi u zajednički rad za sreću i napredak zemlje«. da su mu u sveukupnom djelovanju bile vodilje »pravica i milosrđe«, te da »nije pravio razlike između gospode i sirotinje«. Posebno je »Smotra dalmatinska« isticala da je Nardelli, kao znatiželjan i obrazovan čovjek, redovito i s osobitim zadovoljstvom pratio književni, znanstveni i umjetnički život; da je uvijek podupirao »mlade vrijedne pregaoce na tom polju«, da je pri Namjesništvu ustanovio bogatu knjižnicu, u kojoj je »velikim marom i ljubavlju«, pored pravničkih, gospodarskih i upravnih djela, prikupio i oko šest tisuća »rijetkih starinskih dalmatinskih knjiga, inkunabula i rukopisa«, te da je dao preurediti i nado-

⁸³ NL br. 78/1911, 3.

⁸⁴ CH br. 82/1911, 3.

⁸⁵ NL br. 79/1911, 1.

⁸⁶ »Dubrovnik« br. 39/1911, 2.

⁸⁷ Prava Crvena Hrvatska br. 345/1911, 1.

puniti »stari namjesnički arhiv«, koji je tim preuređenjem postao pristupačan »svim ljubiteljima povijesti i knjige«, osobito »stranim i domaćim učenicima«⁸⁸.

Dana 7. X. 1911. posjetili su u Zadru Nardellija, uoči njegova odlaska u mirovinu, članovi Zemaljskog odbora — izvršnog organa Dalmatinskog sabora. Predsjednik tog odbora i sabora, Vicko Ivčević, zahvalio je Nardelliju »za sve ono, što je bilo učinjeno na korist Dalmacije pod njegovom upravom na materijalnom i kulturnom polju« i požalio što odlazi, »jer su nastale takve prilike da se osjetio primoranim da odstupi«. Nardelli je, »duboko tronut« posjetom i Ivčevićevim riječima, uzvratilo »da će i unaprijed, gdje god mu se pruži prigoda, nastojati da koristi svojoj rodnoj zemlji«⁸⁹. Dva dana kasnije, 9. X. 1911. poslije podne, Nardelli je jahtom »Zadar«, parobrodom pokrajinskog financijskog ravnateljstva, otputovao iz Zadra, u kojem je proveo 30 godina. »Na mulu je bilo mnoštvo gradjanstva iz službenog i neslužbenog svijeta. Došli su da se oprostite sa gospodarom Nikom, koji ostavlja u Zadru najljepšu uspomenu«⁹⁰.

Nardelli nije imao svoje obitelji, bio je neženja. Odlučio se nastaniti u Trstenom, gdje je ranije dao izgraditi udobnu vilu. Kad je parobrod s Nardellijem stigao 10. X. 1911. ujutro u Trsteno, u tom mjestancu nedaleko od Dubrovnička priređen mu je svečani doček. Prvi su ga u pristaništu pozdravili vlastelin Vito Gozze, posjednik znamenitog parka i starog ljetnikovca u Trstenom, zatim župnici Danko Lepeš iz Trstenog i Bartul Fantela iz Zatona, te učitelj Vicko Svilokos u ime općine Orašac. Okupila se tu i veća grupa stanovnika iz Trstenog, Orašca, Zatona i Brsečina. Jedna učenica predala je Nardelliju buket cvijeća. Naokolo su pucali mužari. Nakon tog dočeka Nardelli je krenuo prema svojoj vili kraj pristaništa. »Put do vile bio je zastrt sagovima. Ulazna vrata vile bila su okićena zelenilom i barjacima. Nad vratima stajao je prigodni natpis«⁹¹.

Kad je za upravitelja Namjesništva u Dalmaciji imenovan Marij Attems, postavljen je istodobno i njegov pomoćnik Franz Thun u zvanju dvorskog savjetnika. »Narodni list« je, polazeći od imenovanja tih stranaca, ukazivao na to da u Beču nemaju povjerenja u domaće ljude iz Dalmacije⁹². Reagirali su i dalmatinski (hrvatski i srpski) zastupnici u Carevinskom vijeću. Oni su zatražili primanje kod ministra predsjednika Paula Gautscha i protestirali zbog imenovanja Attemsa i Thuna. Istakli su: »Barem jedan da je rodom iz Dalmacije! Taj neobzir prema domaćim činovnicima i prema samom narodu ne može imati dobrih posljedica«. Ministar predsjednik se pravdao da je Attems imenovan »prije nego što je on došao u vladu« i ukazivao na to da i u drugim pokrajinama »ne stoje uvijek na glavi uprave domaći sinovi«. Jamčio je »da će se jezična naredba strogo vršiti i pod novom upravom«. Zastupnici su izjavili da oni »nisu protiv osoba, nego protiv sustava da se sinovi zemlje izključuju iz važnijih mjesta uprave«, te su prepustili vladi »odgovornost za posljedice, koje se iz toga sustava mogu poroditi«⁹³. Tri mjeseca nakon Nardellijeva umirovljenja, početkom siječnja 1912, namjesništveni upravitelj Marij Attems imenovan je za namjesnika Dalmacije.

⁸⁸ SD br. 81/1911, 1.

⁸⁹ NL br. 80/1911, 3.

⁹⁰ NL br. 81/1911, 3.

⁹¹ SD br. 82/1911, 2.

⁹² V. bilj. 90, str. 2.

⁹³ NL br. 82/1911, 2.

Povodom tog unapređenja Marija Attemsa, trećeg — po redu — civilnog namjesnika, »Crvena Hrvatska«, list dubrovačkih pristaša Hrvatske stranke, pisala je: »Konstatirat ćemo samo da je barun Handel morao pred narodnim ogorčenjem ostaviti ovu zemlju, a da se to ogorčenje umiri poslan je na čelo zemlje domaći čovjek Niko Nardelli. Njegovo namjesnikovanje bilo je u doba kad su političke prilike u zemlji bile vrlo teške, a za to je trebalo mnogo takta. Pa kad je barun Nardelli izvršio svoju misiju, onda je bio poslan sa svoga mjesta da učini mjesto drugomu«. Za novog namjesnika Attemsa »Crvena Hrvatska« je isticala da je on »čovjek koji ne pozna ni našu zemlju, a ni narod, ni njegov jezik«, pa iako je tako da je »odlikovan povjerenjem vladara« i da uživa »osobitu blagonaklonost prijestolonasljednika«⁹⁴.

Nardelli je otada sve više padao u zaborav. Živio je pretežno u Trstenom, ponekad navraćao u Dubrovnik, a odlazio je povremeno i u Beč, u kojem bi se katkad zadržao i više tjedana⁹⁵. Poslije prvog svjetskog rata, »uslijed svojih slabih ekonomskih prilika«, prodao je vilu u Trstenom i preselio se u Dubrovnik, gdje je često zalazio u arhiv, a »bavio se i slikarstvom«⁹⁶. U dubrovačkom Historijskom arhivu istraživao je podatke o ljetnikovcu Gozze u Trstenom⁹⁷. Ponešto je i pisao, obuzet svojim povijesno-literarnim preokupacijama, te je 1924. i objavio rad »Cavalleria Rusticana. Pripovijest o jednoj vi-teškoj aferi u selu Orašcu kod Dubrovnika u 18. vijeku«⁹⁸. Umro je 4. prosinca 1925. u 78. godini života u Dubrovniku i sahranjen na dubrovačkom groblju na Boninovu. U sprovodu je — prema saopćenju lokalnog lista — »učestvovao gotovo cijeli Dubrovnik«. U nadgrobnom govoru, koji je održao Danko Lepeš, istaknuto je da je Niko Nardelli volio »narod, sirotinju, znanost i umjetnost«⁹⁹. Njegovo ime ostalo je trajno zapamćeno po tome što je bio prvi i jedini austrijski namjesnik u Dalmaciji iz Dalmacije za inače duge austrijske vlasti nad ovom pokrajinom, koja je u dva navrata trajala ukupno 114 godina.

⁹⁴ CH br. 5/1912, 1.

⁹⁵ Kao dioničar Jadranske banke u Trstu, koja je imala svoje podružnice u Dubrovniku, Splitu, Šibeniku, Zadru, Opatiji i Ljubljani, bio je od početka 1913. godine predsjednik njena upravnog vijeća. Godine 1917. sudjelovao je i u radu državnog parlamenta (Carevinskog vijeća) u Beču kao član Gospodske kuće (Prava Crvena Hrvatska, br. 639, Dubrovnik 1917, str. 2).

⁹⁶ Narodna svijest br. 50, Dubrovnik 1925, 3.

⁹⁷ Građa, koju je uspio prikupiti, sačuvana je i nalazi se danas (u dva sveska) u knjižnici dominikanskog samostana u Dubrovniku.

⁹⁸ Dubrovački list br. 28, 29, 31 i 32/1924. Taj je rad potom (iste godine) dao preštampati i zasebno objaviti u Dubrovniku.

⁹⁹ V. bilj. 95, isto, 3.

Ivo Perić

NIKO NARDELLI FROM DUBROVNIK AS AN AUSTRIAN GOVERNOR IN DALMATIA

Summary

Niko Nardelli, from Dubrovnik (1857—1925), a lawyer by profession, had a post in the administrative service and made a fast progress there. Since E. Handel, the first Austrian civil governor in Dalmatia (1902—1905) had to step down due to the political resistance in the province as well as to the distrust of the Dalmatian Parliament, Nardelli who became regency vice-president (1905), was in the same time the administrator of the regency. Confronted with the politics of a new course, that was represented by Croatian and Serbian statesmen (The Resolutions of Rijeka and Zadar), the régime considered it should maneuver and to calm down the dissatisfaction in Dalmatia, it nominated Nardelli a governor at the beginning of 1906. Thus Nardelli was the first and (the only one) local man, the Dalmatian on the highest rank in the province under the Austrian reign (The Austrian reign in Dalmatia: from 1797—1805 and from 1814—1818 lasted all together for 114 years).

Devoted to the régime and the interests of his native land, Nardelli was torn between these two hardly connected aspirations, therefore reliable and unreliable to the Viennese governmental officials. When the situation in the Balkans, according to the point of view from the Austro-Hungarian politics, started to complicate in 1911, Nardelli, feeling insufficient confidence from his superiors, realized that his duty was expiring and that it was time to resign. Moreover he was in a rather delicate health condition and applied for pensioning to be thereupon retired. When leaving Zadar, where he spent 30 years in active service, Nardelli settled down at Trsteno near Dubrovnik. Previously he had a comfortable villa built there. His last years Nardelli spent in Dubrovnik occupying himself with painting and literary work (He published a story »Cavalleria Rusticana«).

As a governor, for which position he remained mostly and lastingly known, Nardelli pleaded, as much as possible and with real sincerity, for material and cultural needs of Dalmatia. Even more stubbornly and with particular enthusiasm he protected the various interests of his native Dubrovnik. It is all spoken about in this work.